

Den Haag, 08 april 2021

Zeer geachte heer Tjeenk Willink,

Allereerst dank dat u het op zich wil nemen om met alle politieke partijen te onderzoeken of en hoe het vertrouwen hersteld kan worden zodat een succesvolle formatie kan plaatsvinden.

Zoals ik eerder aan de voormalige verkenner heb geschreven, is met 17 verschillende politieke partijen de versplintering in het politieke landschap toegenomen, maar laat het ook zien dat Nederland een democratisch land is waar ruimte is voor verschillende meningen, ideeën en stromingen. Gezien de verkiezingsuitslag past 50PLUS bescheidenheid. Toch vinden wij het belangrijk om ook u het volgende mee te geven.

De wereld verandert sneller dan ooit. Daarnaast leven we langer en blijven we ook vaak langer gezond. Op dit moment is al meer dan de helft van alle volwassenen in Nederland 50 jaar of ouder. In 2030 zijn dat 7,5 miljoen mensen. Deze demografische ontwikkeling brengt zowel uitdagingen als kansen met zich mee.

Uitdagingen liggen er onder meer op de terreinen Inkomen, Gezondheid en Wonen. Gepensioneerden hebben een enorme koopkrachtkloof opgelopen ten opzichte van werkenden, er is een groot tekort aan (levensloopbestendige) woningen, de eenzaamheid onder alleenwonende ouderen neemt toe, wijken en leefomgevingen zijn niet toegerust op het toenemende aantal ouderen en er is een grote behoefte aan alternatieve woonvormen waar mensen zorg kunnen krijgen als ze dat nodig hebben. Uitdagingen waar - en dat is onbegrijpelijk - gezien de demografische ontwikkelingen veel te weinig aandacht voor is geweest.

Tegelijkertijd zijn er ook kansen. Naast een toenemend potentieel aan vrijwilligers en mantelzorgers is er in onze samenleving enorm veel kennis die veel beter kan worden aangeboord en benut. Ouderen hebben kennis, ervaring en levenswijsheid op gedaan. Het imago van ouderen wordt nu vaak bepaald door politiek en media en is voornamelijk dat mensen hulpbehoevend en kwetsbaar zijn. Terwijl de werkelijkheid anders is. Het grootste deel van de ouderen is vitaal, kan en wil nog een grote bijdrage leveren aan de samenleving.

Voor 50PLUS zijn de volgende zaken essentieel als het gaat om nieuw kabinetsbeleid:

- Een eerlijk pensioen voor iedereen;
- De mogelijkheid om met 65 jaar met AOW te gaan, bijvoorbeeld via een spaarregeling (flex AOW);
- Voldoende woningen zodat de doorstroom op de woningmarkt op gang komt. Te beginnen met het bouwen van woningen voor ouderen, zodat zij kunnen verhuizen naar een geschikte woning en hun woning vrij komt voor gezinnen en starters. Zo is bouwen voor oud de oplossing voor jong;
- Gelijke kansen op de arbeidsmarkt voor met name ouderen. Meer inzetten op een leven lang leren en op van-werk-naar-werk trajecten;
- Leefbare, veilige wijken waar zowel voor jongeren als ouderen voldoende sociale interactie mogelijk is;
- Betaalbare en toegankelijke zorg waarbij het huidige stelsel het uitgangspunt is, maar waar wordt gestreefd naar persoonsvolgende financiering, het ontschotten van de verschillende zorgwetten en het elimineren van perverse financiële prikkels.

Vanaf de dag dat iemand geboren wordt begint het ouder worden. 50PLUS vindt het belangrijk dat Nederland een land is waarin iedereen goed ouder kan worden. Het rapport van de themacommissie ouderenbeleid uit 2005 biedt daartoe vele aanknopingspunten die vandaag de dag nog steeds niet zijn uitgevoerd. Het wordt tijd dat we daarmee aan de slag gaan.

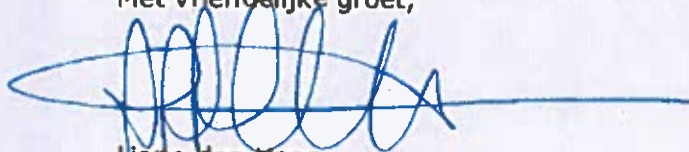
Daarnaast, en dat is op dit moment de grootste politieke uitdaging: de enorme impact die het coronavirus heeft op ons land. Niet alleen economisch, maar ook sociaal maatschappelijk ondervinden we dagelijks de schade van dit vreselijke virus. Ondernemers die hun hoofd maar net boven water kunnen houden of, in het ergste geval, failliet zijn gegaan. Mensen die hun baan zijn verloren. Jongeren die in een sociaal isolement zijn geraakt en problemen ondervinden met hun studie. Ouderen en mensen met een kwetsbare gezondheid die al meer dan een jaar geïsoleerd leven. Onze zorgprofessionals en andere hulpverleners die al een jaar onder enorme druk werken. Deze problematiek moet partij-overstijgend worden aangepakt. 50PLUS wil daarvoor verantwoordelijkheid nemen met een pragmatische insteek.

De laatste week is veel gesproken over de bestuurlijke cultuur binnen de politiek. Onderwerpen die wij in de Tweede Kamer zakelijk en feitelijk moeten bekijken, worden niet zakelijk en feitelijk voor het voetlicht gebracht. Er wordt regelmatig zeer detaillistisch en niet op hoofdlijnen gedebatteerd, vele keren worden dezelfde vragen gesteld, er is veel theater, de sfeer verhardt zich en zaken worden op de persoon gespeeld en vaak geframed.

Ik vind het goed dat er met u als informateur over deze cultuur wordt gesproken. Mijns inziens vergroot deze wijze van met elkaar omgaan het vertrouwen in elkaar en van de burgers in de politiek niet. Wat mij betreft kan en moet dit echt anders.

Tot slot: gezien de enorme uitdagingen die de coronacrisis heeft veroorzaakt moeten coalitie en oppositie gezamenlijk bepaalde thema's gaan oppakken en samen in het belang van Nederland naar oplossingen gaan zoeken. Geen deelbelangen maar gedeelde belangen.

Met vriendelijke groet,

A handwritten signature in blue ink, consisting of several loops and a long horizontal stroke extending to the right.

Liane den Haan
50PLUS

Den Haag, 8 april 2021

Geachte heer Tjeenk Willink,

De keuzes die wij nu maken, zijn voor de komende generaties van groot belang. We hebben de opdracht om aan hen een gezondere, eerlijkere en veiligere wereld door te geven. Volt hoopt dat een nieuw kabinet haar te maken beleid aan die toekomstige Europese generaties zal toetsen.

Met die boodschap begon Volt de brief aan de oud-verkeners. Een brief geschreven vanuit de overtuiging dat de levensgrote vraagstukken van vandaag - denk aan klimaatverandering, digitalisering, sociale ongelijkheid, migratie, veiligheid en corona - alleen in Europese samenwerking vooruit geholpen kunnen worden. Aan die overtuiging is niets veranderd. We hebben de eerste brief daarom bijgevoegd, maar we zouden met het oog op recente ontwikkelingen wel het volgende willen toevoegen.

Wij zijn het vanzelfsprekend eens met een ieder die constateert dat de optelsom van vertrouwen, goed bestuur en integriteit niet de verantwoordelijkheid van maar één mens is. Tegelijkertijd is het belangrijk dat iedereen die een centrale rol vervult integriteit en zelfinzicht laat zien. Wij steunden de moties van wantrouwen en afkeuring, omdat de demissionair premier ten aanzien van bovenstaande een belangrijke voorbeeldfunctie heeft.

Macht en tegenmacht moeten zich bewust zijn van het belang van de tijdelijke rol die zij vervullen. Hierbij moeten bescherming van rechtsstaat en democratie prevaleren boven eigenbelang en partij-stokpaardjes. Vertrouwen is een brug die gebouwd moet worden. Ieder van ons heeft daarin een rol te vervullen. De houding van kabinet versus Kamer moet ons inziens veranderen in een houding van kabinet mét Kamer.

Ten aanzien van een mogelijke formatie hopen wij dat het nog te onderhandelen regeerakkoord deze ronde niet bij voorbaat alle oppositie neutraliseert door tot in detail alles vast te leggen. Niet alleen ondermijnt deze traditie de rol van de Kamer als controlerende macht. Het dwingt ook individuele Kamerleden in een keurslijf dat steeds minder ruimte biedt aan het principe 'zonder last'. Daarbij laten de afgelopen jaren zien dat een dichtgetimmerd akkoord voor vier jaar niet de ruimte biedt om met lenigheid van geest te anticiperen op onverwachte gebeurtenissen.

Hiermee worden zelfreflectie, voortschrijdend inzicht, dialoog en respect voor feiten en wetenschap bij voorbaat onmogelijk en politiek riskant. Nog belangrijker; in open dialoog ontstaan de mooiste ideeën en oplossingen. Dit zijn onmisbare ingrediënten voor een goed functionerende democratie.

Ook in de Europese context staan democratie en rechtsstaat onder druk. Denk hierbij aan landen als Hongarije en Polen. Juist nu is het belangrijk dat we hier het juiste voorbeeld geven. Nederland zou in de Europese samenwerking moeten ambiëren weer gidsland te worden; als het gaat om de waarde die we mensenrechten toekennen, als het gaat om het functioneren van onze rechtsstaat en als het gaat om waarden als integriteit en betrouwbaarheid. Wij hopen dat die ambitie geloofwaardig vorm krijgt in een nieuwe regering.

Concreet:

- **Investeer in de kiezer, juist nu het vertrouwen van diezelfde kiezer een behoorlijke deuk heeft opgelopen. Niet met woorden, maar met invloed: Volt moedigt de totstandkoming van burgerfora aan, waarin burgers inhoudelijk meedenken over nieuw te maken beleid op belangrijke dossiers en waarbij burgerbudgetten worden toegekend om dit beleid uit te voeren. Dit zou op alle bestuurslagen moeten plaatsvinden: lokaal, nationaal en Europees. De klimaataanpak in Frankrijk is hierbij een lichtend voorbeeld van modern bestuur, terwijl de Conferentie over de Toekomst van Europa is gestart met oude politiek.**
- **Laat het demissionaire kabinet werk maken van de eigen toezeggingen. Zo zou de besluitenlijst van de Ministerraad openbaar gemaakt worden, maar deze is dat tot op heden niet.**
- **Start versneld met eigen onderzoek naar eventuele andere misstanden in de wereld van toeslagen en belastingen, zoals voorgenomen. Hierbij moet voorop staan dat ieder mens in gelijke mate beschermd wordt door en toegang heeft tot het recht.**

Goed bestuur geeft wat het van haar burgers vraagt; vertrouwen dus, in plaats van wantrouwen. Bestuurders die herhaaldelijk verzoeken om mildheid en genade, dienen dit allereerst zelf uit te dragen.

Deze komende periode gaat om het opbouwen van vertrouwen, maar niet alleen het vertrouwen tussen de regerende en controlerende macht. Het gaat om een groter belang: het vertrouwen van Nederland en Europa in de democratie en rechtsstaat. We leggen hiermee de basis voor een Europese samenleving, waarbij verbinding en inclusiviteit, transparantie en menselijkheid de kernwaarden vormen.

Met vriendelijke groet,

Laurens Dassen

Den Haag, 8 april 2021

Geachte heer Tjeenk Willink,

Allereerst veel dank voor uw bereidheid om in deze gecompliceerde fase van de formatie als informateur op te treden en te bezien hoe vertrouwen – tussen politici en fracties onderling en tussen bestuur en burger – de komende jaren weer kan groeien. We kunnen uw wijsheid hierbij goed gebruiken. In aansluiting op het gesprek dat ik vandaag met u heb gevoerd, doe ik u hierbij het advies van de fractie van de ChristenUnie ook op schrift toekomen.

De uitslag van de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer van 17 maart jl. laat in de volksvertegenwoordiging een breed palet aan partijen zien dat in zijn onderlinge samenhang een gecompliceerde situatie oplevert met het oog op een te formeren kabinet. De fractie van de ChristenUnie ziet in de uitslag ook een weerspiegeling van een samenleving waarbinnen de onderlinge verschillen in toenemende mate grote tegenstellingen lijken te worden. Het zijn tegenstellingen als die tussen maatschappelijk geslaagde mensen en zij die zich niet erkend voelen, tussen rijk en arm, jong en oud, academisch en praktisch geschoold, stad en platteland, Randstad en regio, tussen mensen die in cultureel en religieus opzicht steeds meer van elkaar verschillen. Een tegenstelling die ook steeds pregnanter wordt, is die tussen mensen die de weg naar de overheid en besluitvorming goed weten te vinden en mensen die het gevoel hebben dat die overheid er niet voor hen is en dat besluitvorming over hen zonder hen plaatsvindt. Bij die laatste groep is er weinig vertrouwen meer in een betrouwbare, dienstbare overheid en dat politici hun volksvertegenwoordiger zijn.

Daar komt bij dat door de recente politieke gebeurtenissen het onderlinge vertrouwen tussen politici en fracties verder onder druk is komen te staan. Het debat van vorige week over de eerdere verkenning in deze formatie en de daaropvolgende moties en stemming hebben daaraan bijgedragen. De cruciale vraag die nu aan u is gesteld, is de centrale vraag waar wij nu allemaal voor staan: hoe en door wie kan er geloofwaardig werk worden gemaakt van een andere, gezondere bestuurscultuur? Iedere fractie zal die vraag ook voor zichzelf moeten beantwoorden.

In een gezonde bestuurscultuur is er sprake van een dienstbare, rechtvaardige en betrouwbare regering die in dialoog met alle fracties, in dialoog met alle betrokkenen in de samenleving en als bondgenoot van burgers tot haar besluiten komt en zich daarbij in alle openheid laat controleren en corrigeren door de Kamer. Er is daarin sprake van een overheid die haar dilemma's deelt, alle relevante informatie waarover ze beschikt openbaar maakt en die haar besluiten niet neemt door middel van een gedetailleerd regeerakkoord en niet primair in de beslotenheid van coalitieoverleg, maar vooral in publieke samenspraak met Kamer en samenleving.

In het licht van deze opgave kan de veelheid aan fracties in de huidige Tweede Kamer ook worden gezien als een kans om juist ook mensen een stem te geven in onze besluitvorming die nu het gevoel hebben niet gehoord te worden. Andere middelen voor die andere, vertrouwenwekkender bestuurscultuur zijn: een regeerakkoord op hoofdlijnen, meer beleidsdebatten voordat de grote besluiten worden genomen en een minder grote tegenstelling tussen oppositie en coalitie. Verder dient werk gemaakt te worden van de aanbevelingen van de commissies Van Dam en Bosman en verdient de uitvoering van overheidstaken een veel hogere prioriteit dan die nu – ook financieel – krijgt.

Daarnaast ziet de ChristenUnie-fractie het als een belangrijke opdracht voor een volgend kabinet om werk te maken van het sociale, mentale en economische herstel van ons land na de ingrijpende Coronacrisis. Verder zal een nieuw kabinet moeten werken aan voor iedereen betaalbare en toegankelijke volkshuisvesting, aan een arbeidsmarkt met minder onrechtvaardige tegenstellingen en aan een belastinghervorming die leidt tot een eenvoudiger en rechtvaardiger stelsel, zonder toeslagen. Verder moet het kabinet de uitvoering en nadere uitwerking van het pensioenakkoord en het klimaatakkoord ter hand nemen. Bij dit alles verdient onze rechtsstaat versterking, moeten we blijven werken aan een inclusieve samenleving waarin racisme en uitsluiting worden bestreden en de eerder genoemde tegenstellingen worden verkleind.

Wat de fractie van de ChristenUnie betreft, wordt uw inhoudelijke verkenning opgevolgd door gesprekken tussen fracties die een coalitie kunnen gaan vormen die constructief wil samenwerken met zowel de Tweede als de Eerste Kamer. Mijn fractie ziet een belangrijke rol weggelegd voor fracties die in de Tweede Kamer getalsmatig het grootst zijn en elkaar niet bij voorbaat uitsluiten als mogelijke coalitiepartner. Een minderheidskabinet is daarbij zeker niet uitgesloten.

De fractie van de ChristenUnie wenst u Gods wijsheid toe bij het uitbrengen van uw advies.

Hoogachtend

Gert-Jan Segers

Fractievoorzitter ChristenUnie

Den Haag, 9 april 2021

Geachte heer Tjeenk Willink,

Het vertrouwen in het formatieproces heeft ernstige schade opgelopen door toedoen van de heer Rutte en de verkenners Jorritsma en Ollongren. Het moet anders. Onze fractie steunt daarom het voorstel om nu te onderzoeken of en hoe het vertrouwen kan worden hersteld.

Herstel van vertrouwen is onmogelijk zonder te spreken over een ambitieuze inhoudelijke agenda die antwoord geeft op de grote uitdagingen van deze tijd. De overheid moet weer naast mensen staan en niet tegenover ze. De verzorgingsstaat moet er het meeste zijn voor mensen die haar het hardste nodig hebben. Jaren van scheefgroei, toenemende ongelijkheid en verdeeldheid vragen om antwoorden van een nieuw kabinet. Het hoort bij Nederland dat iedereen kan rekenen op een fatsoenlijk bestaan en gelijke kansen krijgt op een eerlijke toekomst. Onze voorkeur gaat daarom uit naar een zo progressief mogelijk kabinet dat het hoofd kan bieden aan het bestrijden van het coronavirus en andere grote uitdagingen van deze komende tijd.

Bij het aanpakken van die grote uitdagingen is het nodig dat de informatiepositie van de Tweede Kamer wordt hersteld. Veel maatschappelijke problemen kunnen nu voortduren omdat het parlement niet tijdig en niet volledig wordt geïnformeerd. Om het vertrouwen in de politiek te herstellen, moet de Tweede Kamer haar belangrijke controlerende en wetgevende plicht kunnen uitvoeren.

Zoals de PvdA-fractie eerder al heeft aangegeven zal het nieuwe kabinet beleid moeten voeren om de bestaanszekerheid van Nederlanders te vergroten, nu en in de toekomst. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de zekerheid van werk en inkomen, het kunnen vinden van een betaalbare woning, de beschikbaarheid en betaalbaarheid van liefdevolle zorg en goed onderwijs voor alle kinderen. Met het oog op een zeker bestaan in de toekomst en een leefbare planeet zal een nieuwe coalitie ook moeten werken aan de bescherming van onze natuur en een schonere energievoorziening. De PvdA ziet de rechtsstaat, een actieve Europese en buitenlandpolitiek en de bestrijding van discriminatie en racisme ook als belangrijke thema's voor een nieuw kabinet.

Deze gedeelde analyses en antwoorden zijn wat de PvdA-fractie betreft een noodzakelijke - maar niet voldoende voorwaarde - voor herstel voor vertrouwen. Wij wachten verdere voorstellen van de informateur af.

Met vriendelijke groet,

Lillianne Ploumen

Geachte heer Tjeenk Willink,

Allereerst wil ik u hartelijk danken voor uw bereidheid om in deze ingewikkelde fase van de formatie op te treden als nieuwe informateur. U staat voor een grote opgave, namelijk onderzoeken of er voldoende vertrouwen tussen partijen bestaat om een breed gedragen weg uit de ontstane impasse te vinden. Die zoektocht naar de aanwezigheid van onderling vertrouwen zal geen eenvoudige blijken.

Ons inziens is niet alleen de afgelopen weken, maar ook in de jaren daarvoor een cultuur ontstaan waarin het vertrouwen én de waarheid stelselmatig geweld is aangedaan vanuit de zijde van het kabinet. Ik wijs daarbij op – uiteraard – het toeslagenschandaal maar ook op het uitblijven van oplossingen voor de gedupeerden van de aardbevingschade in Groningen, affaires rondom bewindspersonen en op het achterhouden van informatie bijvoorbeeld in de debatten over het afschaffen van de dividendbelasting en het bombardement op Hawija.

De SP is van mening dat u eerder zelf de spijker op de kop hebt geslagen door te stellen dat “de taal van democratie en recht voor velen in Nederland een vreemde taal is geworden.” Op treffende wijze heeft u daarmee zelf vastgesteld hoe de afstand tussen mensen en de politiek gegroeid is. Generaties zijn inmiddels opgevoed met het idee dat de overheid een bedrijf is en dat marktwerking en commercie cruciale publieke waarden als menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit zouden kunnen vervangen. U stelde dat die weg dood loopt en dat de politiek dat alleen niet kan veranderen. “Dat moet van onderop gebeuren,” stelde u.

De SP is het hiermee eens. Vanuit die gedachte, dat verandering van onderop moet komen, stellen we vast dat de noodzakelijke verandering niet bewerkstelligd kan worden door die leiders die de afgelopen jaren het gezicht zijn geworden van een onwaarachtige overheid die geen bondgenoot maar juist een tegenstander is geweest van gewone mensen, de Tweede Kamer en uiteindelijk de waarheid. Er is – zoals door de verschillende fractieleiders de afgelopen weken is vastgesteld, de complete oppositie heeft het vertrouwen opgezegd in de huidige demissionair minister-president – een patroon zichtbaar geworden waarin de waarheid stelselmatig geweld is aangedaan.

De SP-fractie wijst erop dat er geen lessen geleerd blijken te zijn uit de schandalige wijze waarop in het toeslagenschandaal vele duizenden gezinnen moedwillig door de overheid kapot zijn gemaakt. Dit schandaal heeft het wantrouwen in de politiek verder vergroot. En in plaats van hieruit lessen te leren en verantwoordelijkheid te nemen is kort na de verkiezingen gepoogd om een zojuist gekozen volksvertegenwoordiger, die nota bene dit duistere schandaal in het volle daglicht zette, politiek te neutraliseren. Vervolgens is hierover niet de waarheid gesproken en werd er in eerste instantie ook geen verantwoording over afgelegd. Dat biedt weinig basis voor herstel van vertrouwen.

Wij hebben in het eerdere gesprek met de verkenner aangegeven dat uit de uitslag van de verkiezingen van 17 maart niet is gebleken dat de kiezer massaal de SP een nieuwe regering in heeft gestemd. Ons past op dit moment dan ook bescheidenheid en deelname aan een kabinet ligt voor ons niet voor de hand. Tegelijk merken wij op dat ons land, in een periode waarin de coronacrisis grote schade aanricht, niet gebaat is bij een ellenlange en door wantrouwen doordrenkte formatie. In het debat van 6 april hebben wij duidelijk gemaakt dat fundamentele veranderingen noodzakelijk zijn. En, zoals Einstein al vaststelde, los je een probleem niet op met de denkwijze die het probleem heeft veroorzaakt.

Ons inziens ligt het dan ook voor de hand dat partijen zich snel duidelijk uitspreken of zij al dan niet willen meewerken aan een nieuw kabinet onder leiding van de huidige premier. En dat de winnaars van de verkiezingen, VVD en D66, snel duidelijkheid verschaffen over hoe ze verder willen met dit formatieproces.

Om die reden herhaal ik hierbij de opstelling van de SP. Wij zijn bereid te praten over deelname aan een nieuw kabinet, al ligt dat op basis van de verkiezingsuitslag niet voor de hand. Tegelijk vinden wij het ook cruciaal dat nu gebroken wordt met de machtspolitiek die het vertrouwen in de gehele politiek verder doet dalen. Wij zullen derhalve niet meewerken aan een nieuw kabinet waarin de huidige premier zijn bewind kan voortzetten.

Tot slot zou ik in willen gaan op uw vraag hoe de zogenaamde 'bestuurscultuur' moet worden veranderd. Allereerst is de SP van mening dat eerlijke politiek veel meer een kwestie is van werkwijze en mentaliteit, dan van regels en procedures. Als SP staan we voor een politiek altijd samen met mensen. Al veel langer pleiten wij voor meer menselijke maat in de dienstverlening van de overheid. Voor mensen die de overheid nodig hebben voor hun inkomen, huisvesting of zorg, mag niet gelden dat zij bij voorbaat al als profiteurs worden gezien.

Als het gaat om herstel van de rol van de macht van alle volksvertegenwoordigers is de SP ook voorstander van een regeerakkoord op hoofdlijnen, meer ruimte voor een echt debat in de Kamer en al dat soort ideeën, maar uiteindelijk staat of valt ook dit met eerlijke politiek. Krijgt een (kritisch) volksvertegenwoordiger bijvoorbeeld een eerlijk antwoord op de gestelde vraag?

Een paar concrete ideeën die wij daarvoor hebben benoem ik hier kort. Het is van belang dat de houding vanuit ministeries verandert: niet de Kamer als tegenstander of als stempelmachine voor wetten zien, maar echt informeren. Het is nodig dat de zogenaamde 'oekaze Kok' verdwijnt. (Ambtenaren die zonder instemming van de minister geen informatie aan Kamerleden, journalisten of derden mogen verschaffen). Ook de cultuur waarbij beeldvorming belangrijker is dan de waarheid moet worden doorbroken: het aantal woordvoerders van ministeries kan omlaag. De banencarrousel voor topambtenaren van de Algemene Bestuursdienst moet verdwijnen. Elk geluid uit de samenleving behoort toegang tot 'de macht' te hebben en daarom vindt de SP dat er strikte regels moeten worden opgelegd tegen lobby op ministeries en in de Tweede Kamer – omdat we zien dat de tijd van bewindspersonen en beleidsmakers onevenredig op gaat aan belangen van al machtige spelers in onze samenleving. Mensen die hun nek uitsteken om misstanden onder de aandacht te brengen, zij die de klok luiden, moeten beschermd worden en een komende regering moet samen met de Kamer zorgen dat het 'Huis voor Klokkenluiders' echt waarachtig het werk kan en moet gaan doen waarvoor het is opgericht.

Ik zie uit naar ons gesprek en wens u heel veel succes.

Met vriendelijke groet

Lilian Marijnissen
Fractievoorzitter SP

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Lilian Marijnissen', is written over the typed name and title.

PARTIJ VOOR DE VRIJHEID

Fractievoorzitter:
G. Wilders

Den Haag, 9 april 2021

Aan: informateur de heer H.D. Tjeenk Willink

Geachte heer Tjeenk Willink,

De Nederlandse politiek is corrupt. Partijen als de PVV worden al voordat verkiezingen zijn gehouden door andere partijen uitgesloten om na de verkiezingen – zo lazen we in de geheime Ollongren-notities - te worden “afgehecht”. Er is een politiek proces tegen een oppositieleider gevoerd. Er is geprobeerd een Kamerlid weg te werken naar een functie elders. De premier, tevens lijsttrekker van de grootste partij van Nederland, liegt daar schaamteloos over en de nieuwe Kamervoorzitter is door middel van platte koehandel gekozen. De onderlinge verhoudingen tussen verschillende partijen zijn gebaseerd op wantrouwen en leiden steeds vaker tot het uitsluiten van elkaar.

Het is in het belang van Nederland om op zo korte mogelijke termijn weer een missionair kabinet te krijgen. De problemen die moeten worden aangepakt en opgelost zijn immers groot. Te denken valt aan het stoppen van de massa-immigratie en islamisering van ons land, het herwinnen van onze nationale soevereiniteit op de EU, het investeren in en verbeteren van de zorg, het versterken van de economie en een snoeiharde aanpak van de criminaliteit. Ook het zwakke en volgzame nepparlement met te veel slaafse en volgzame Kamerleden zal zich moeten herpakken en moeten gaan gedragen voor wat het behoort te zijn: het hoogst verkozen orgaan van onze democratische rechtsstaat.

Om dit te bereiken zal een nieuwe start met nieuwe mandaten en nieuwe verhoudingen naar mijn oordeel nodig zijn door op zo kort mogelijke termijn nieuwe verkiezingen uit te schrijven. Het is mijn overtuiging dat er na snelle nieuwe verkiezingen eerder een nieuwe *stabiele* regering zal zijn dan na een moeizame langdurige (in)formatieperiode. Bovendien verdient de kiezer het dat hij zich kan uitspreken over de hiervoor genoemde corrumperende gedragingen die zich sinds de laatste verkiezingen in politiek Den Haag hebben gemanifesteerd.

Naar het oordeel van de PVV is het onwenselijk en onacceptabel dat de huidige premier opnieuw premier wordt. Hij heeft zich daarvoor naar ons oordeel voorgoed gediskwalificeerd. Mocht er niettemin een kabinet Rutte IV ontstaan dan zal de PVV dat kabinet vanaf de eerste dag compromisloos en met passie en overtuiging politiek bestrijden. De beste tegenmacht is immers een sterke oppositie in de Tweede Kamer.

Wij hopen zoals gezegd echter op nieuwe verkiezingen zodat er snel een nieuwe regering kan worden gevormd met nieuwe mandaten en normale politieke verhoudingen, waarin wij graag een constructieve rol innemen en ook regeringsverantwoordelijkheid willen dragen, mits we voldoende terugzien van hiervoor genoemde PVV-speerpunten.

Met vriendelijke groet,

Geert Wilders
Voorzitter Tweede Kamerfractie Partij voor de Vrijheid (PVV)

Mr. W.B. Hoekstra

Voorzitter CDA Tweede Kamerfractie

Den Haag, 10 april 2021

Geachte heer Tjeenk Willink,

Allereerst wil ik u nogmaals danken dat u opnieuw bereid bent om de rol van informateur op u te nemen.

Tijdens ons gesprek van afgelopen vrijdag heb ik gesuggereerd om in deze fase van de (in)formatie aan drie zaken aandacht te besteden: 1) het onderling vertrouwen tussen de politieke partijen, 2) de Haagse bestuurscultuur, en 3) de relatie burger - overheid. Ik ga in het onderstaande op ieder van deze drie punten kort in.

Door de ontwikkelingen van de afgelopen weken heeft het onderlinge vertrouwen aanzienlijke schade opgelopen. De komende periode dient dan ook te worden benut voor afkoeling, het herstellen van persoonlijke verhoudingen, en om te bezien of en zo ja hoe partijen met elkaar verder kunnen. Uw gesprekken met de diverse hoofdrolspelers kunnen daarbij ongetwijfeld een bevorderende rol spelen.

Ten tweede hebben we gesproken over de Haagse bestuurscultuur. We hebben onder meer van gedachten gewisseld over het grote belang van goede informatievoorziening richting de Kamer, de waarde van afspraken op hoofdlijnen ten behoeve van meer dualisme, meer aandacht voor kwaliteit van wetgeving, en de trend van almaar meer debatten. Rode draad hierbij is thema macht en tegenmacht.

In het onmiddellijke verlengde van de discussie over de Haagse bestuurscultuur ligt de opgave met betrekking tot de relatie burger-overheid. We spraken over enkele concrete voorstellen die het CDA eerder heeft gedaan, en die in onze ogen een rol spelen in het herstel van vertrouwen. Meer professionele (discretionaire) vrijheid voor ambtenaren om hun werk goed te doen. Loketten bij gemeenten waar burgers terecht kunnen die zichzelf niet kunnen redden in het contact met overheden en uitvoeringsorganisaties. Het zorgvuldig behandelen van wetgeving en die wetgeving eenvoudig houden. Communicatie door de overheid in begrijpelijke taal, zeker daar waar er direct contact met burgers is.

Van belang zijn daarbij ook de aanbevelingen die de Tijdelijke Commissie Uitvoeringsorganisaties (TCU, of 'commissie Bosman') heeft gedaan. Het is onze wens dat de aanbevelingen van deze commissie worden overgenomen. De constatering in het rapport zijn overigens niet nieuw; bij het opleveren van uw eindverslag als informateur deed u in 2017 vergelijkbare aanbevelingen. Verder kan gedacht worden aan hervorming van het bestuursrecht met als doel een betere rechtsbescherming voor burgers, en constitutionele toetsing.

Vanzelfsprekend laten fundamentele onderwerpen als de bestuurscultuur en de relatie burger - overheid zich niet in deze drie weken oplossen. Dat neemt niet weg dat het van groot belang is om er juist in deze periode wel een aanzet toe te doen.

Hoogachtend,

Wopke Hoekstra

Den Haag, 9 april 2021

Geachte heer Tjeenk Willink,

De Tweede Kamer heeft u de opdracht gegeven om te verkennen op welke wijze de vorming van een kabinet kan plaatsvinden. Hierbij is u gevraagd in het bijzonder te onderzoeken of, en zo ja onder welke voorwaarden er voldoende vertrouwen tussen partijen bestaat of weer kan ontstaan om een breed gedragen weg uit de ontstane impasse vinden. Namens de fractie van D66 wil ik u informeren over onze positie.

Voorafgaand aan de verkiezingen en in mijn brief van 22 maart jl. aan de toenmalige verkenner heb ik duidelijk gemaakt dat voor D66 inhoudelijke prioriteiten centraal staan. Daarnaast heb ik gewezen op de noodzaak van een andere bestuursstijl, een vernieuwing van de politieke cultuur. Zowel de inhoudelijke als de politieke vernieuwing is nodig voor het herstel van vertrouwen. Nederland heeft behoefte aan een kabinet dat de grote uitdagingen waar we voor staan daadkrachtig en vol overtuiging tegemoet treedt, hoe complex deze vraagstukken ook zijn.

Inhoudelijke prioriteiten

Voor D66 staan hierbij de volgende prioriteiten centraal voor een zo progressief mogelijk kabinetsbeleid:

- Het omgaan met het coronavirus en het bevorderen van maatschappelijk en duurzaam economisch herstel.
- Het tegengaan van de toenemende kansenongelijkheid, onder meer via forse investeringen in onderwijs, kennis en innovatie, kinderopvang en sociaal-economische vernieuwing.
- Het bestrijden van racisme en discriminatie.
- Een ambitieus klimaatbeleid om de doelen uit het Klimaatakkoord van Parijs te halen en het verdienvermogen van Nederland te versterken.
- Een duurzame en houdbare aanpak van de stikstofproblematiek, mede om meer betaalbare woningen te kunnen bouwen, met goede (OV-)voorzieningen.
- Versterking van de democratische rechtsstaat en een overheid die toegankelijk is, levert en mensen beschermt (bijv. toeslagen).
- Een evenwichtig en integraal migratiebeleid, waaronder een humanaan vluchtelingenbeleid en een verbindend integratiebeleid.

Voor een goede aanpak van deze prioriteiten is versterking van de Europese samenwerking en de muntunie noodzakelijk, waarin Nederland een voortrekkersrol dient te spelen. Verder is het voor D66 van belang dat medisch-ethische vraagstukken zorgvuldig kunnen worden besproken in het parlement, zonder dat op voorhand een uitkomst vastligt.

Vernieuwing van de politieke cultuur

Deze bovenstaande prioriteiten heb ik ook genoemd in mijn brief aan de verkenner. Ook heb ik daarin gewezen op de noodzaak van een vernieuwing van de politieke cultuur. Naar aanleiding van het debat en de opdracht waar u nu voor staat, wil ik daar in deze brief meer duiding aan geven. Eén van de problemen die ik signaleer, is dat er te weinig echt politiek debat plaatsvindt over de onderwerpen die er werkelijk toe doen.

De afstand tussen coalitiefracties en kabinet is kleiner geworden, waarmee de afstand tussen coalitie en oppositie is toegenomen. Politieke afspraken worden vooraf op een te gedetailleerd en instrumenteel niveau gemaakt. De rol van het parlement moet worden versterkt, waarbij er meer ruimte moet zijn voor gewijzigde inzichten over de uitvoerbaarheid of effecten van beleid en voor goede ideeën uit samenleving en parlement. Of die nu via een coalitie- of een oppositiepartij in het debat worden gebracht: een goed idee is een goed idee. De aanbevelingen van de Staatscommissie Parlementair Stelsel zijn een goed uitgangspunt om de parlementaire democratie toekomstbestendig te maken.

Daarnaast staat de publieke verantwoording onder druk. Er zijn te veel voorbeelden uit de afgelopen jaren, waarbij pas na te lang doorvragen door media en parlement aan het licht kwam wat er werkelijk gebeurd was. Een gebrek aan heldere, juiste en volledige informatie voedt het wantrouwen tussen Kamer en kabinet. De Kamer moet zich te vaak richten op het achterhalen van wat er werkelijk is gebeurd. Kabinet en Kamer dienen zich er beide van bewust te zijn dat kennis van de waarheid een startpunt is voor verbetering. Hiervoor moet de informatievoorziening aan de Kamer verbeteren. Op de Kamer rust dan de verantwoordelijkheid deze informatie te gebruiken om te leren van gemaakte fouten en het beleid voor mensen te verbeteren.

Daar komt bij dat de overheid steeds strenger wordt voor burgers die fouten maken. De politiek lijkt andere normen te hanteren voor burgers, dan voor zichzelf. Vaak gaat het over het vertrouwen van burgers in de overheid, maar een groot probleem is ook dat de overheid te weinig vertrouwen heeft in burgers. Wie een fout maakt wordt te snel gezien als fraudeur. De combinatie van complexe, vaak wijzigende regelgeving, te weinig aandacht voor de uitvoering van beleid en belemmeringen in de toegang tot de rechtspraak, holt de rechtszekerheid en rechtsgelijkheid van burgers uit. Dit terwijl de overheid zelf onvoldoende uitvoering weet te geven aan rechterlijke uitspraken, zoals de Urgenda-uitspraak en het stikstofarrest. Een betrouwbare overheid dient zich tenminste zelf aan wetten en regels te houden. Hierbij past ook toetsing van wetten aan de Grondwet.

Meer aandacht voor de menselijke maat, investeren in een meer persoonlijke dienstverlening en ruimte en waardering voor professionals in de uitvoering, conform de aanbevelingen van de Tijdelijke Commissie Uitvoeringsorganisaties is nodig, evenals een versterking van de rechtsbijstand. Ook de Parlementaire Ondervragingscommissie Kinderopvangtoeslag benadrukt het belang van vermindering van complexiteit, meer ruimte voor maatwerk, meer oog voor de menselijke maat en het voorkomen van financiële prikkels voor fraudebestrijding. De aanpak van racisme en discriminatie verdient daarbij bijzondere aandacht, zoals de toeslagenaffaire pijnlijk illustreerde.

In het debat van 1 april jl. heb ik uitgesproken dat het van belang is dat de noodzaak tot verandering bij iedereen doordringt. Dat het nodig is dat politici in woord en daad laten zien te willen en kunnen breken met ingeslepen gewoonten uit het verleden. Dit zal noodzakelijk zijn voor herstel van vertrouwen. Een vernieuwing en verbetering van de politieke cultuur vraagt inspanning van ons allen. In het kabinet en in de Kamer, in de coalitie en in de oppositie. De komende weken moeten uitwijzen of er voldoende vertrouwen kan ontstaan dat deze vernieuwing vorm zal krijgen.

Bij vertrouwen in een nieuwe politieke cultuur past geen samenwerking met partijen die in woord of daad mensen uitsluiten, lokaal en landelijk. Samenwerking in een coalitie met PVV en Forum voor Democratie is voor D66 geen optie. Mede vanwege de crisis waarin Nederland verkeert, heb ik een voorkeur voor een kabinet met breed draagvlak.

D66

In de komende weken zal moeten blijken of er voldoende vertrouwen zal zijn om inhoudelijke onderhandelingen te starten. Mits dit vertrouwen er is, streef ik naar een zo progressief mogelijk kabinet. Dit moet natuurlijk tot uiting komen in het te voeren beleid, maar in dit licht bezie ik ook de samenstelling van een eventuele coalitie.

Met vriendelijke groet,

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Sigrún Kaag'.

Sigrún A.M. Kaag

Fractievoorzitter D66

Gespreksverslag S. H. Simons, voorzitter van de Bij1 fractie d.d. 8 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de Bij1 fractie aandacht gevraagd voor de volgende onderwerpen:

- De grote afstand tussen de Tweede Kamer en de maatschappij. Het voelt alsof de Kamer een vacuüm is.
- De verwijdering tussen de politiek en de maatschappij. Bij1 heeft mandaat gekregen van een groep mensen die zich ver verwijderd voelt van de politiek. Dit is het gevolg van het afbraakbeleid van de laatste 10 jaar. Art 1 Grondwet moet het uitgangspunt zijn in al het politieke handelen en dat ontbreekt op dit moment. De solidariteit en goede sociale voorzieningen uit de jaren '70 en '80 zijn uitgehold. Het toeslagen schandaal is een culminatie van hoe mis het is in de huidige politiek. Het imago van Nederland als beste jongetje van de klas – ook in vergelijking met de landen om ons heen - versus de realiteit begint echt te schuren. Jonge mensen hebben meegekregen: je kunt alles worden en alles zijn en vervolgens stuiten ze op onaanraakbare barrières. We hebben in Nederland nooit geleerd dat integreren wederkerig is. In de jaren '70 en '80 was er een sterke oproep tot emancipatie. Nu is die voltooid, dan wil je ook meepraten. We zijn er, dus wat nu? De algemene boodschap van Bij1 is: er ontstaan steeds meer groepen die gemarginaliseerd raken. Bij1 is een anti- kapitalistische partij.
- De te grote neiging tot controle van de politiek. Je moet juist de teugels wat laten vieren. De politiek moet mensen faciliteren het juiste te doen en daarin het goede voorbeeld geven.
- Als het gaat om het creëren van tegenmacht, is er een informatie probleem. Stukken komen te laat, antwoorden zijn niet altijd goed, en vervolgens geldt dat niemand daarvoor verantwoordelijk is.
- Inhoudelijke prioriteiten voor de Bij1 fractie. Dit betreft in de eerste plaats racisme en discriminatie in de breedste zin van het woord. Het gaat dan bv. ook om mensen met een beperking, mensen met 'zachte' beroepen zoals kunstenaars. Het klimaat probleem is voor Bij1 ook een grote prioriteit. De derde prioriteit die de fractievoorzitter van Bij1 noemt is de politie. Dit is een enorme zorg. De organisatie is ziek, mensen voelen zich niet veilig binnen de organisatie en niet buiten de organisatie. Het geweld op straat neemt toe, nu ook door het Corona verzet. Maar er zijn ook krachten binnen de politie gaande, die maken dat vrouwen en mensen van kleur niet veilig zijn. Tenslotte noemt de fractievoorzitter van Bij1 Corona en de economische gevolgen. Als zoveel bedrijven maar 3 weken kunnen overleven zonder inkomsten, is er iets fundamenteels mis in de NL economie. Dhr. Rutte zegt al 5 jaar: het gaat goed met Nederland, maar u voelt het nog niet in de portemonnee. Maar het gaat niet goed als zoveel mensen het maar 3 weken redden.

De fractievoorzitter van Bij1 stelt verder dat Bij1 een nieuwe, jonge en kleine partij is, dus over verhoudingen met andere partijen nog weinig kan zeggen. Ze hoopt dat er de moed zal zijn om een coalitie over links te proberen. Bij1 ziet de VVD en ook de huidige coalitie als symbool van oude politiek. Met dezelfde personen ga je geen verschil maken. Het roer moet om. Bij1 is een oppositie partij en voert het liefst oppositie naar een links kabinet toe, maar wie het ook wordt, Bij1 zal stevige oppositie voeren.

Bij1 sluit partijen die niet grondwettelijk en extreem rechts zijn uit, en daarmee de PVV, JA21 en Forum voor Democratie.

Gespreksverslag mw. C.A.M. van der Plas, voorzitter BBB-fractie in de TK, d.d. 8 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de BBB-fractie aandacht gevraagd voor de volgende onderwerpen:

- Serieus nemen van kleinere fracties
- Belang van uitleggen waarom je iets doet
- Doorbreking van patronen t.a.v. achterkamers
- Focus op grote opgaven
- Indeling zetels in plenaire vergaderzaal
- Minder fractiediscipline en minder coalitiediscipline, meer vrijheid TK-leden
- Meer capaciteit voor ondersteuning TK-leden
- Meer digitale stemmingen in commissies TK
- Hoofdelijke stemmingen TK ook in digitale vorm

De voorzitter van de BBB-fractie sluit geen enkele TK-fractie bij voorbaat uit van samenwerking.

Zij is voorstander van een TK-debat over de vaststelling van problemen en thema's voordat verder in de formatie wordt besloten over oplossingen en maatregelen.

Bij de voorbereiding van besluitvorming moet vakmanschap belangrijker worden, evenals de inbreng vanuit groepen burgers. In de coronacrisis moet de kennis over dierziekten en vooral het voorkomen daarvan, worden betrokken. Verder is meer uitwisseling tussen humane volksgezondheid en diergezondheid, een nadrukkelijker rol voor de KNMvD en een One Health systeem gewenst.

Tot slot vestigt de voorzitter van de BBB-fractie de aandacht op het belang voor de Tweede Kamer van respectvolle omgangsvormen.

Gespreksverslag N. L. den Haan, voorzitter 50PLUS-fractie in Tweede Kamer, d.d. 8 april 2021

De voorzitter van de 50PLUS-fractie verijst naar haar brief. Zij sluit geen fracties in de TK uit van samenwerking, vindt de inhoud belangrijk en is voorstander van een regeerakkoord op hoofdlijnen. De aanpak van de gevolgen van corona beschouwt zij als een breed, partijen overstijgend onderwerp.

De werkwijze van de Kamer moet meer gericht worden op de inhoud en minder op effectbejag, ook met het oog op vertrouwen bij de samenleving. Het is van belang hierover in de Kamer afspraken te maken. Verdeling van werkzaamheden tussen fracties, die bijvoorbeeld namens elkaar kunnen spreken, is een mogelijkheid zodat de aandacht gericht kan worden op wat voor een fractie belangrijk is.

De Kamer moet tijdig en goed worden betrokken bij besluitvorming waarbij het kabinet intern gelegenheid heeft voor vertrouwelijk beraad, ook om te verzekeren dat iedereen zijn eigen rol kan vervullen.

De voorzitter van de 50PLUS-fractie wil de heer Rutte niet alleen beoordelen op een uitspraak maar ook tegen de achtergrond van een lange en goede staat van dienst. Mogelijk kan vertrouwen worden hersteld in individuele gesprekken, al dan niet in aanwezigheid van een derde, en door het maken van afspraken.

Gespreksverslag F. Azarkan, voorzitter van de Denk fractie in de Tweede Kamer d.d. 8 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de Denk fractie aandacht gevraagd voor de volgende punten:

- Dualisme. Controle vanuit coalitie partijen op het kabinet is er nu nauwelijks en neemt af naarmate de tijd van een regeringsperiode vordert. Dus als het gaat om dualisme is dat er wellicht vanuit de coalitie partijen 20% van de tijd, de rest van de tijd is ondersteunend aan de regering. Dat verander je niet in een dag.
- Regeerakkoord op hoofdlijnen. Denk is voorstander van een dun regeerakkoord, maar de praktijk van dikke akkoorden is niet onlogisch, zeker bij veel partijen. Dus meer dualisme vraagt om iets "tegennatuurlijks".
- Rol kleine partijen. Kleine partijen hebben als nadeel dat ze niet alles kunnen volgen en controleren, maar als voordeel dat ze minder geneigd zijn om mee te gaan met de coalitie. Je wordt minder snel onderdeel van het systeem
- Versterken rol parlement. Het parlement moet serieuzer worden meegenomen in plannen van de regering, ook bij de begroting. Nu is het feitelijk tekenen bij het kruisje, en als er al iets wijzigt, is het vaak al van te voren afgesproken. Dat vraagt ook iets van ambtenaren, zij moeten het parlement eerder betrekken. Professionaliteit moet leidend zijn bij ambtenaren. Ook de grip op een ministerie door bewindspersonen is een probleem. De informatie vanuit het departement of de uitvoeringsorganisatie komt niet altijd boven, en is soms ook foutief. Daarbij geldt wel dat er eerder te veel dan te weinig informatie wordt gevraagd door de Kamer. De neiging is: *no plans, more planning*. Het parlement moet ook externe autoriteiten serieus nemen, zoals het CPB, de RvS en de Ombudsman. Het kan niet zo zijn dat je soms een rapport serieus neemt en soms niet. We moeten het gezag van de instituten herstellen en veel nadrukkelijker rapporten behandelen. Tenslotte is de ondersteuning belangrijk. De Tweede Kamer heeft nu een bureau voor wetgeving; een bureau voor financiën zou daarnaast ook goed zijn.
- Echt luisteren naar de uitvoering. De aanbevelingen van de TCU moeten serieus opvolging krijgen. En de uitvoering moet meer gewaardeerd worden, op een zelfde manier als beleid, inclusief salariering.
- Inhoudelijke prioriteiten. Bovenaan staat een uitweg uit de Corona crisis, waarbij een beter evenwicht gevonden moet worden tussen gezondheid, economie en samenleving. We moeten de solidariteit herstellen, sommige groepen hebben het heel zwaar. Een tweede prioriteit is de hersteloperatie en het herstellen van vertrouwen voor de getroffen ouders van de kinderopvangtoeslagaffaire. Daaronder valt toegang tot recht. Iedereen die in de knel komt door de overheid moet recht kunnen halen. De sociale advocatuur moet beter. Een ander belangrijk vraagstuk voor Denk is het tegengaan van discriminatie, daar moet systematisch aandacht voor komen. Als laatste prioritair punt noemt de fractievoorzitter van Denk de jongeren. De invoering van het leenstelsel is niet goed geweest. 70% van de studenten zit daarnaast tegen een burn-out aan, er zit geen *slack* meer in systeem. Dat gaat op den duur ook ten koste van de Nederlandse concurrentiepositie.

De fractievoorzitter van Denk sluit de PVV en Forum voor Democratie uit vanwege staatsrechtelijke redenen. Ook kan Denk niet geloofwaardig met Dhr. Rutte verder, omdat hij de belichaming is van de huidige bestuurscultuur. De fractievoorzitter merkt daarbij op dat het aan de VVD is om hun leider te kiezen.

Gespreksverslag C.G. van der Staaij, voorzitter van de SGP fractie in de Tweede Kamer

d.d. 8 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de SGP fractie aandacht gevraagd voor de volgende punten:

- Meer dualisme. Het is heel goed dat we nu nadrukkelijker spreken over dualisme. Er zijn al regelmatig mooie rapporten over verschenen, maar daar gebeurt vaak weinig mee. Zie bijvoorbeeld het rapport van de staatscommissie Remkes. Daar staat al e.e.a. in over dualisme en bestuurscultuur en geen dik regeerakkoord. Tegelijkertijd is het ook nodig om op sommige thema's wel gedetailleerd te zijn, voor de geloofwaardigheid van partijen bij kabinetsdeelname. Een interessant voorbeeld in het laatste Regeerakkoord was de paragraaf over medisch-ethische onderwerpen. Deze was niet alleen op inhoud of uitkomst, maar ook op proces. Dat kan wellicht op meer terreinen. Meer dualisme betekent ook meer ruimte bieden aan ministers, eveneens een idee van Remkes. Ministers hebben ook eigen expertise en ideeën, laat daarvoor ruimte zijn. Daarnaast kunnen langere termijn akkoorden nuttig zijn, bv op het terrein van veiligheid. Dat kan rust bieden en voorkomt jojo beleid. Een laatste interessante suggestie van Remkes is het idee van meer inhoudelijke tussenrapportages, die worden besproken in het parlement.
- Controlerende rol TK versterken. Als wij ons als parlement zorgen maken over gebrek aan tegenmacht, moeten we daar zelf aan gaan werken. De positie van commissies moet versterkt worden en de voorzitter van de commissie beter betrokken bij de inhoud. Nu worden vaak incident gedreven plenaire debatten aangevraagd, zonder dat daarover geschakeld wordt met de betreffende commissie. Wetgeving en amendementen hebben weinig uitvoeringstoets. Ook evaluaties verdienen meer aandacht. Nu kijken we vooral naar de financiële kant in de controle. De kinderopvang toeslag affaire heeft ons geleerd hoe belangrijk uitvoering is. Daarom is een uitvoerbaarheidstoetsing nodig. Daarin ligt ook een rol voor de kamer. Gaan we ook werken aan een controleer akkoord naast een Regeerakkoord? Niet elk kamerlid hoeft daarbij hetzelfde te doen en niet elk kamerlid hoeft alles te doen. Het helpt ook niet voor de burger als ze 17 keer hetzelfde doen. Dus het is zaak meer de krachten te bundelen. Dat gebeurde vroeger meer. Het is een weggesleten gewoonte en de zichtbaarheid is belangrijker geworden. De informatie positie van de kamer moet beter, evenals de informatie huishouding bij departementen. De TCU geeft ook een goudmijn aan adviezen.
- Herstel van vertrouwen. Vertrouwen is een bijproduct van met elkaar omgaan, direct aan vertrouwen werken werkt niet. Dus tijd helpt, en juist op andere thema's met elkaar bezig zijn helpt. Vertrouwen is ook: niet nonchalant omgaan met zaken, dus het is niet alleen een kwestie van kwade trouw, maar ook, voordat je stellig aangeeft wat je hebt gezegd, check dat. Neem het serieus.
- Corona crisis: urgent onderwerp, maar het ingewikkelde is: wat is de kwetsbaarheid precies die uit de crisis blijkt? Je komt eigenlijk snel op het hele palet van het overheidsgebeuren uit.

Gespreksverslag B.J. Eerdmans, voorzitter van de JA21-fractie in de TK, d.d. 8 april 2021

De voorzitter van de JA21-fractie verwijst naar de motie over de openbaarheid van gespreksverslagen die de Kamer heeft aangenomen. De gespreksverslagen worden opgenomen bij het verslag van de informateur en dienen de verantwoording daarvan.

De voorzitter van de JA21-fractie bevestigt dat migratie, klimaat en Europa voor zijn fractie de belangrijkste thema's zijn.

Voor de besluitvorming verdient in de Kamer een werkwijze met wisselende meerderheden de voorkeur. Een beknopt regeerakkoord is daarom belangrijk. Dit dient het vertrouwen.

Besluitvorming door de Tweede Kamer over de overgang van de coronacrisis naar een meer normale situatie dient volgens de voorzitter van de JA21-fractie plaats te vinden in een apart en open debat waarbij de Kamer het laatste woord heeft en niet in de formatie. Het debat in de Kamer kan plaatsvinden op basis van een voorstel van het demissionaire kabinet.

De voorzitter van de JA21-fractie sluit geen van de TK-fracties uit van samenwerking. Verder verwijst hij naar zijn brief aan de verkenner Jorritsma en Ollongren d.d. 23 maart jl. over zijn drie hoofdpunten zoals hierboven genoemd en zijn voorkeur voor een coalitie VVD-D66-CDA-JA21.

De voorzitter van de JA21-fractie is in afwachting van een serieuze reactie van de heer M. Rutte op de aangenomen motie van afkeuring.

Gespreksverslag L.A.J.M. Dassen, voorzitter van de Volt fractie in de Tweede Kamer

d.d. 8 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de Volt fractie aandacht gevraagd voor de volgende onderwerpen:

- Bestuursstijl en bestuurscultuur: hoe ga je om met de tijdelijke rol die je als kamerlid hebt gekregen? Je bent gekozen, hoe zorg je ervoor dat je in de tijd die je hebt het beste betekent? Het is een tijdelijke rol, besef dat je gedrag gevolgen heeft, ook voor de mensen na jou.
- Een regeerakkoord dat ruimte laat. Een dichtgetimmerd regeerakkoord smoort ideeën en vrijheden en zorgt ervoor dat daarna alles 4 jaar stil staat. Er moet veel meer vanuit de grote uitdagingen die we met elkaar hebben - o.a. klimaat, digitalisering, migratie – een regeerakkoord worden vormgegeven.
- Vertrouwen. Dit wordt van kiezers gevraagd en moet wederkerig zijn. Dus wetgeving moet ruimte laten. En burgers moeten worden betrokken bij beleidsvorming, bv. via burger fora. Het is daarnaast niet de kamer versus het kabinet maar de kamer met het kabinet. Waarbij de kamer de rol van de tegenmacht behoort te vervullen. De kamer is een wereld in een wereld. Ook dat vraagt om meer contact met de buitenwereld, meer de straat op. De voorzitter van de Volt fractie wijst erop dat vertrouwen raakt aan cultuur. Is het nog acceptabel dat er gelogen wordt, dat er zaken vergeten worden en dat dat vervolgens gebagatelliseerd wordt. Dit was geen incident, het was al vaker gebeurd. Volt heeft de motie van wantrouwen en afkeuring gesteund vanuit de gedachte: wat wij hier zien, de relativisering van bepaald gedrag, daar staan wij niet voor. Wij moeten als gidsland juist waarborgen dat we de democratische rechtsstaat voorstaan. Ook de grote partijen moeten inzien dat het relativeren van het omgaan met de waarheid echt niet kan en mag. Daarbij is één persoon niet verantwoordelijk voor een hele cultuur, maar deze persoon staat er wel symbool voor. De vraag is echt: kun je met dezelfde mensen een cultuur verandering krijgen? Lerend vermogen is heel belangrijk. De fractie voorzitter van Volt vindt daarom dat de grotere partijen een spiegel voorgehouden moet worden: beseffen ze dat afgelopen week koren op de molen is voor bepaalde partijen? Waar vertrouwen verdampt, stijgt het populisme.
- Fractie discipline. Hoe ga je daarmee om? Je zou je besluiten moeten ijken aan de vraag of een besluit bijdraagt aan datgene waarom jouw kiezer jou gekozen heeft. Geef dus meer ruimte. Uiteraard moet je compromissen sluiten, maar als je het echt ergens niet mee eens bent, moet je dat kunnen uiten.
- Covid exit strategie. De fractievoorzitter van Volt suggereert als mogelijke route om een partij te vragen met een voorstel te komen en daarmee langs de overige fracties te gaan met de vraag wanneer dit voorstel voor hen acceptabel zou zijn. In Zuid Afrika noemen ze dat *deep democracy*.

De voorzitter van de Volt fractie sluit de PVV, FvD en JA21 uit.

Gespreksverslag G.J. Segers, voorzitter ChristenUnie-fractie in TK, d.d. 8 april 2021

De voorzitter van de ChristenUnie-fractie verwijst naar de inhoud van zijn brief aan de informateur.

Dhr. Segers is voorstander van een beknopt regeerakkoord dat beperkt is tot afspraken over voor de betrokken fracties wezenlijke punten. Hij is voorstander van een werkwijze waarbij het kabinet in debatten met de Tweede Kamer dilemma's deelt, mede op basis van onderliggende departementale informatie, met wisselende meerderheden kan worden besloten en het kabinet vervolgens in overleg met de samenleving komt tot draagvlak voor beleid. De uitvoering moet meer aandacht krijgen, conform de aanbevelingen van de parlementaire commissies POK en TCU.

De wijze van ondersteuning van fracties door medewerkers van de Kamer (o.a. bureau Wetgeving, BOR) en andere deskundigen behoeft verbetering en versterking.

De voorzitter van de ChristenUnie-fractie sluit geen andere TK-fracties uit van samenwerking.

Hij ziet nu geen rol voor de ChristenUnie-fractie bij formatiebesprekingen.

Wat het vertrouwen betreft, verwijst hij in algemene zin naar vertrouwelijk gevoerde gesprekken tussen enkele fracties die betrokken waren bij de formatie in 2017.

Gespreksverslag E. Ouwehand, voorzitter van de Partij voor de Dieren-fractie in de Tweede Kamer

d.d. 8 april 2021

In het gesprek heeft de fractievoorzitter van de Partij voor de Dieren aandacht gevraagd voor de volgende onderwerpen:

- **Aanpak grote vraagstukken en andere bestuursstijl.** De coronacrisis was acuut, toen zei iedereen in de politiek: de wetenschap is leidend. De wetenschap was het uitgangspunt van de besluiten, waarbij uiteraard vervolgens de politieke verantwoordelijkheid geldt dat er een afweging wordt gemaakt tussen de verschillende belangen – het bestrijden van het virus vs de impact van de maatregelen op het mentale welzijn van de bevolking, bijvoorbeeld. Het verzorgingsbeginsel is toegepast. Deze aanpak zou ook bij andere grote vraagstukken moeten gelden. Als voorbeeld de klimaatcrisis: de wetenschap is helder, daar is geen discussie over. Vervolgens zijn er in de aanpak van de klimaatcrisis natuurlijk wel politieke afwegingen nodig. Idem met de stikstofcrisis: de natuur- en habitat- richtlijnen stammen al uit de jaren '90, toen wisten we al aan welke doelen we moesten voldoen, dus alle jaren daarna waren eigenlijk uitstel van politieke pijn die je toch moet nemen. Ook het klimaatakkoord van Parijs is helder. Dus de wetenschap is leidend, en je past het verzorgingsbeginsel toe. Dat betekent onder meer dat de het aantal dieren in de veehouderij flink zal moeten krimpen. Uiteraard is daarvoor financiële compensatie of een overgangperiode nodig. We moeten het vooruitschuiven doorbreken en dan is meer dualisme behulpzaam. Verantwoordelijke ministers moeten de ruimte nemen om de feiten in een open debat met de Kamer te bespreken, ook als dat niet strookt met partijbelang.
- **Vertrouwen.** De Partij voor de Dieren vindt het belangrijk om niet over de "of" vraag in de opdracht van de informateur heen te stappen. De Partij voor de Dieren heeft zorgen over de indruk die er kan bestaan dat er geen fundamentele grenzen worden gesteld aan het niet spreken van de waarheid. De Partij voor de Dieren is niet positief gestemd over de vraag of het wantrouwen kan worden weggenomen. Het ontbreekt aan reflectie bij dhr. Rutte en bij de VVD fractie. De VVD zegt: we kunnen het ons niet veroorloven zonder een missionair kabinet te zitten. De Partij voor de Dieren zegt: we kunnen ons geen kabinet veroorloven waar Nederland geen vertrouwen in heeft. Dat is onverantwoord, juist nu met corona en de andere crises waar we voor staan, zoals klimaat en biodiversiteit. De Partij voor de Dieren wil er ook voor waken dat de vertrouwenskwestie wordt vertroebeld. De bestuurscultuur gaat inderdaad verder terug dan 10 jaar Rutte, de kwestie die het vertrouwen heeft ondermijnd gaat om het liegen. Het principe dat je niet liegt tegen de Kamer mag niet geschonden worden.
- **Covid herstelplan.** De Partij voor de Dieren vindt het een gemiste kans om nu niet naar een herstelplan te kijken in samenhang met sociaal economische en andere grote opgaven, zoals klimaat, stikstof, het voorkomen van nieuwe pandemieën, luchtvaart en wonen. Bij de luchtvaart bijvoorbeeld weten we dat het aantal jaarlijkse vluchten fors moet krimpen. Dan moet je nu inzetten op de bij- en omscholing die nodig is om mensen houdbare banen te kunnen geven en niet eerst alles weer opbouwen om dan te constateren dat de luchtvaart alsnog permanent moet krimpen.

Gespreksverslag T.H.P. Baudet, voorzitter FVD-fractie in Tweede Kamer, d.d. 9 april 2021

De voorzitter van de FVD-fractie wenst dat na de verkiezingsuitslag de volgende werkwijze wordt gevolgd:

- stemmingen in de nieuwe Tweede Kamer over de belangrijkste thema's uit de verkiezingsprogramma's (o.a. migratie, Europa, integratie, belastingen, woningnood) om de volkswil tot uitdrukking te brengen
- de administratieve ordening hiervan tot een programma op hoofdlijnen
- een verdeling van posten met stemmingen over kandidaten voor een zakenkabinet dat zakelijk optreedt waarbij de minister van Financiën een belangrijke rol speelt bij conflicterende aanspraken op de begrotingsmiddelen
- het zakenkabinet heeft een politiek karakter waar voortschrijdend inzicht leidt tot beleidswijzigingen van politieke aard

Wat het vertrouwen betreft, stelt de voorzitter van de FVD-fractie vast dat de andere fracties in de Tweede Kamer behoren tot kartelpartijen en dienovereenkomstig handelen.

Gespreksverslag J. F. Klaver, voorzitter van de GroenLinks fractie in de Tweede Kamer

d.d. 9 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de GroenLinks fractie aandacht gevraagd voor de volgende onderwerpen:

- Structureel herstel uit de Corona crisis. Nederland staat voor verschillende, grote, korte termijn en lange termijn problemen. Bij de korte termijn problemen is Corona de eerste. Daarbij is het heel lastig om het noodzakelijke structureel herstel los te zien van wat een nieuw kabinet gaat doen.
- De schulden van ondernemers door Corona. Dit onderwerp verdient snel aandacht, evenals de positie van individuen. Zzp'ers en flexwerkers hebben het heel zwaar en de regelingen, waaronder de Tonk, blijken onvoldoende en werken niet goed in de praktijk. Dit is een voorbeeld van hoe bij het maken van regelingen niet goed is gekeken naar de uitvoering.
- Lange termijn grote onderwerpen. Hier vallen onder: de klimaatverandering, de aanpak van de stikstofcrisis en de aanpak van ongelijkheid in met name het onderwijs en de arbeidsmarkt (vast versus flex). Corona heeft de ongelijkheid en tegenstellingen vergroot.
- Ook de aanpak van racisme en discriminatie is prioritair: zowel binnen de overheid als naar buiten toe; er is ook een noodzaak van verbindende taal door de politiek.
- Regeerakkoord: interessante gedachte om op hoofdlijnen en gericht op doelstellingen te houden, maar dit is soms wel lastig te operationaliseren. Om de grote problemen op te lossen, heb je concrete doelstellingen, maatregelen en geld nodig.
- Bestuurscultuur: niet voldoende om met elkaar te zeggen dat we het anders willen. Wat betekent dat concreet? Het moet handvaten krijgen. Hoewel een bestuurscultuur gaat om meer dan één persoon of één partij, is er bij GroenLinks iets geknapt op het punt van vertrouwen. GroenLinks ziet niet hoe dat opgelost kan worden en is benieuwd naar hoe het proces verder moet.

Gespreksverslag E.M.J. Ploumen, voorzitter van de PvdA-fractie in de Tweede Kamer, 9 april 2021

De voorzitter van de PvdA-fractie verwijst naar haar brief aan de informateur en haar wens om te beginnen met een onderzoek naar de inhoud.

Een herstelplan voor de gevolgen van covid-19 is volgens de voorzitter van de PvdA-fractie niet a-politiek en heeft vergaande implicaties. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het al dan niet ongewijzigd voortzetten van samenwerking tussen organisaties in de zorg, werkgaranties en steunverlening aan bedrijven met bijbehorende voorwaarden. De pandemie heeft bestaande verschillen scherper aan het daglicht gebracht. Eerder nam de Kamer een PvdA-motie aan voor een evaluatie van de crisis om hieruit lessen te leren.

De voorzitter van de PvdA-fractie vraagt verder aandacht voor de woningmarkt, werkzekerheid en de inrichting van de zorg.

De voorzitter van de PvdA-fractie sluit de fracties van PVV en FVD uit van samenwerking en acht samenwerking met de JA21-fractie hoogst onwaarschijnlijk.

Wat het vertrouwen betreft, verwijst de voorzitter van de PvdA-fractie naar de inhoud van haar inbreng in eerste en tweede termijn bij het debat dat op 1 april begon.

Gespreksverslag L. M.C. Marijnissen, voorzitter van de SP fractie in de Tweede Kamer

d.d. 9 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de SP fractie aandacht gevraagd voor de volgende onderwerpen:

- Eerlijke politiek. Dat betekent voor de SP dat politiek altijd met de mensen moet zijn. Als voorbeeld geldt het meldpunt dat de SP heeft opgezet voor slachtoffers van de kinderopvang toeslagen affaire. Dat meldpunt leidde tot het eerlijke verhaal. De politiek is het contact met de mensen verloren. De werkwijze van de SP is altijd geweest om de samenleving in te gaan. Het meldpunt is daar een voorbeeld van, maar ook de juridische spreekuren die de SP door het hele land organiseert met gratis juridisch advies.
- Het herstel uit de corona crisis. Wat is daarvoor nodig? Het minste politieke probleem zit in het economische deel, in de zin dat er over de steunpakketten in de kamer redelijk veel consensus is. Maar de corona crisis raakt aan fundamenteelere problemen en zet daar de schijnwerpers op: de problemen in de arbeidsmarkt (zie ook Borstlap), in de gezondheidszorg (gebrek aan waardering, marktwerking), en in de hele collectieve sector, die zich verwaarloosd voelt en die de SP ook echt verwaarloosd vindt.
- Niet terug naar het oude normaal. Als we nu niet echt veranderen, maar alleen maar rafel randjes aanpakken, dan voedt dat alleen maar het cynisme onder de bevolking. Terwijl er al een groep is die zich verwijderd voelt van de politiek. Veel mensen ervaren dat ze geen grip meer hebben op hun leven, ze wonen bv. in een huurhuis dat slecht onderhouden is en hebben een arbeidscontract dat afloopt. Vaak komen deze situaties ook samen bij dezelfde groep. De politiek heeft zeggenschap over sectoren die wezenlijk zijn, zoals de zorg, weggegeven, en burgers hebben zelf ook geen zeggenschap meer.
- Verandering van de bestuurscultuur. De fractievoorzitter van de SP verwijst naar de brief aan de informateur van de SP, met daarin een aantal concrete suggesties ter verandering van de bestuurscultuur, waaronder het afschaffen van de 'oekaze Kok' en het versterken van het Huis voor Klokkenluiders.
- Vertrouwen. Er is een impasse ontstaan. De complete oppositie heeft gezegd dat er geen vertrouwen meer is. Voor de SP geldt dat ze het niet zien gebeuren dat een andere bestuursstijl dit oplost. Er spelen een aantal dingen, die opeenstapelen. Het toeslagen schandaal en het feit dat het kabinet daar pas op af wilde treden toen de positie onhoudbaar werd. De zin over Omtzigt positie elders, het vervolgens niet eerlijk zijn en het stellen dat we het er niet over gaan hebben. Dit wordt allemaal heel diep gevoeld binnen de SP.
- Informatie naar de kamer. Dit moet beter. De essentie is: geef eerlijk antwoord. Informatie moet ook te behappen zijn, een nacht voor een debat een lange brief ontvangen werkt niet. De Kamer moet leidend zijn in de informatie voorziening.

De fractievoorzitter van de SP merkt verder op dat de SP bescheidenheid past gezien de verkiezingsuitslag. Los van de inhoud is het aan D66 en de VVD om aan te geven of er een begaanbaar pad is. Daarom roept de SP ook op tot het geven van duidelijkheid.

Gespreksverslag W. B. Hoekstra, voorzitter van de CDA fractie in de Tweede Kamer

d.d. 9 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de CDA fractie aandacht gevraagd voor 3 punten:

- Allereerst is tijd nodig. Het CDA begrijpt de insteek vanuit de inhoud heel goed, maar het is belangrijk dat eerst de situatie afkoelt. Dat heeft tijd nodig.
- Ten tweede komt de vraag: wat betekent herstel van vertrouwen?
- Ten derde is het verbeteren van de relatie tussen overheid en burger cruciaal en het afgelopen jaar veel nadrukkelijker op de zeef komen te liggen. Dit heeft een relatie met het tweede punt, met herstel van vertrouwen. Het CDA wil deze weken graag benutten voor gedachtevorming over het verbeteren van de relatie tussen burger en overheid en daar inhoudelijk met elkaar over spreken. Het CDA heeft daarbij verschillende voorbeelden genoemd, onder meer het zorgvuldig behandelen van wetgeving, begrijpelijke communicatie door de overheid en een betere dienstverlening voor burgers via bijvoorbeeld meer loketten.

Naast deze 3 punten merkt de fractievoorzitter van het CDA op dat de corona crisis urgent en belangrijk is. De aanpak van deze crisis voelt het demissionair kabinet als een verantwoordelijkheid, uiteraard in dialoog met de kamer.

Gespreksverslag G. Wilders, voorzitter van de PVV-fractie in de Tweede Kamer, d.d. 9 april 2021

De voorzitter van de PVV-fractie verwijst naar zijn brief aan de informateur.

De voorzitter van de PVV-fractie wijst ten aanzien van de bestuursstijl op de wezenlijke betekenis van een eenduidige oppositie, zeker in een meerpartijensysteem. Instrumenten tot versterking van de positie van het parlement hebben geen betekenis als politici die niet of onvoldoende willen gebruiken omdat ze zijn gericht op het aanschuiven bij een coalitie of het kabinet. Een goede oppositie is nodig voor het functioneren van de democratie en gaat corruptie en nonchalance tegen.

De voorzitter van de PVV-fractie acht de ontstane situatie en de verziende sfeer zo uitzonderlijk dat nieuwe verkiezingen noodzakelijk zijn. Verkiezingen kunnen leiden tot de snelle vorming van een stabiel kabinet, zonder intern wantrouwen en met draagvlak bij de bevolking. Dit is nodig voor o.a. de onderwerpen Europa, migratie en zorg. De PVV sluit geen fractie in de Tweede Kamer uit van samenwerking en is bereid tot deelname aan een kabinet of het gedogen van een kabinet op basis van een akkoord met de PVV-fractie.

De voorzitter van de PVV-fractie zal oppositie voeren tegen een kabinet-Rutte IV. Hierbij geldt dat de PVV-fractie goede voorstellen zal steunen en slechte voorstellen niet.

Wat de bestuursstijl betreft, is en blijft de voorzitter van de PVV-fractie van mening dat aanpassing of uitbreiding van instrumenten van de Tweede Kamer een beperkte betekenis hebben als politici hiervan geen gebruik willen maken omdat ze zijn gericht op deelname aan een coalitie of kabinet. Voor zover het instrumentarium binnen dit kader een restfunctie heeft, kan worden gezien of de ondersteuning van de Tweede Kamer op juridisch gebied uitbreiding behoeft, de toegang van Kamerleden tot publieke overheidsorganen (ambtenaren, documenten) verruimd kan worden en ambtenaren/klokkenluiders, al dan niet met juridische bijstand, gehoord kunnen worden door een commissie van de Kamer zonder voorafgaande toestemming van een minister. Voorts geeft de voorzitter van de PVV-fractie een maximum van de ambtstermijn van bewindspersonen in overweging.

Wat het vertrouwen betreft, is dit voor de voorzitter van de PVV-fractie ten aanzien van de heer Rutte niet herstelbaar omdat een gesprek met de verkenners over een andere functie van een lid van de Tweede Kamer onjuist is. Hij wijst in dit verband voorts op mogelijke afspraken over de benoeming van een voorzitter van de Tweede Kamer.

Gespreksverslag S.A.M. Kaag, fractievoorzitter van de D66 fractie in de Tweede Kamer

d.d. 9 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de D66 fractie aandacht gevraagd voor de volgende punten:

- Inhoud staat centraal. Partijen moeten elkaar daar op vinden. Met verwijzing naar de inhoud van de brief aan de informateur voor een overzicht van de inhoudelijke prioriteiten van D66 noemt de fractievoorzitter als voorbeelden de klimaat crisis, de stikstofproblematiek en de toenemende kansenongelijkheid.
- Het omgaan met het coronavirus en het economisch herstel. Dit is een urgent onderwerp, waarbij de onderliggende vraag is: hoe kunnen we de Nederlandse economie en maatschappij beter inrichten zodat ze beter functioneren? We moeten lessen leren uit de crisis. Dat raakt aan kansen ongelijkheid in het onderwijs en de arbeidsmarkt. We kunnen niet terug naar normaal. Corona fungeert als het ware als een lens waardoor we moeten kijken naar onderliggende problemen en oplossingen.
- Herstel van politiek vertrouwen. D66 wil een soort gedragscode met persoonlijke en partij commitment. Dus concrete afspraken over hoe we het met elkaar gaan doen. Dit kan niet pro forma of gratis zijn. Daarom heb je indicatoren nodig over hoe een gedragsverandering er uit ziet. Niemand is daarvan gevrijwaard.
- Verandering bestuurscultuur en herstel vertrouwen burger in overheid. Met verwijzing naar de brief van D66 voor uitgebreide voorstellen, noemt de fractievoorzitter de noodzaak tot meer afstand tussen kabinet en coalitiefracties en de noodzaak om de burger centraal te stellen, met meer aandacht voor de menselijke maat, meer aandacht voor de uitvoering en versterking van de rechtsbijstand.
- Regeerakkoord meer op hoofdlijnen. D66 is hier voorstander van, afgezien van die onderwerpen waar gedetailleerde afspraken nodig zijn om de inzet van een partij zeker te stellen. Migratie is zo'n onderwerp voor D66.

Gespreksverslag met M. Rutte, voorzitter van de VVD-fractie, d.d. 9 april 2021

De voorzitter van de VVD-fractie noemde ten aanzien van de inhoud van een regeerakkoord het belang van de positie van de middengroepen en hun sleutelfunctie in de samenleving, waaronder het midden- en kleinbedrijf. Dit onderwerp raakt niet alleen de aanpassing van de maatregelen inzake de bestrijding van het coronavirus, met inbegrip van de zorgcapaciteit en de steunpakketten, maar ook bredere beleidsthema's als de fiscaliteit, het klimaat, stikstof in relatie tot infrastructuur en wonen, veiligheid, migratie en de handhaving van waarden.

Verder moet volgens de voorzitter van de VVD-fractie aandacht worden gegeven aan de wijze waarop Nederland wordt bestuurd, de verhouding tussen overheid en mensen, ruimte voor professionals in hun werk, de verhouding tussen kabinet en Kamer, de rol van de Tweede Kamer, de uitvoering, met inbegrip van terugkoppelingen uit de praktijk. In de verhouding tussen kabinet en Kamer gaat het onder andere om draagvlak voor het beleid dat niet teveel kan worden neergelegd bij tafels van betrokken organisaties. Het regeerakkoord kan, uitgaande van de hiervoor genoemde onderwerpen, vooral doeleinden bevatten en minder instrumenten naast begrotingsregels en de mogelijkheid van tussentijdse aanpassingen. Bij een dergelijke opzet van het regeerakkoord, bijvoorbeeld als programma van uitgangspunten, al dan niet aangevuld met procesafspraken over initiatieven van de Kamer, is er minder reden voor coalitieoverleg en meer ruimte voor zowel het kabinet als de Kamer. Hierbij moet door alle betrokkenen, ook in het licht van een hierop toegesneden profiel van kandidaat-bewindspersonen, worden aanvaard dat er minder zekerheden bestaan en op onderwerpen soms bredere meerderheden kunnen worden gezocht.

Wat het vertrouwen betreft, gaat het niet alleen om politieke verhoudingen tussen partijen maar ook om persoonlijke verhoudingen. Wat hierover eerder door de voorzitter van de VVD-fractie is gezegd naar aanleiding van kritiek, raakt het onderliggende punt mogelijk onvoldoende. Hij gaat na hoe hieraan door bijdragen van zijn kant zo goed mogelijk tegemoet kan worden gekomen, bijvoorbeeld door met andere fractievoorzitters gezamenlijk te werken aan onderwerpen en oplossingen te vinden.

**Partij voor
de Dieren**

Den Haag, 20 april 2021

Geachte heer Tjeenk Willink,

We leven in wat historicus Philipp Blom een 'kanteltijd' noemt. Vlak vóór de wereld werd getroffen door corona - een infectieziekte die het gevolg is van de minachting van de mens voor dieren en de natuur - schreef hij het volgende: 'We zitten vast in een economisch model dat niet veel langer goed kan gaan. Óf het eindigt in een catastrofe met nieuwe pandemieën, oorlogen, geen toegang tot hulpbronnen en noem maar op, óf we gaan een andere kant op. Maar kantelen doet het. Dat staat vast'.

De crises waar we ons mee geconfronteerd zien illustreren het punt van Blom. De klimaatcrisis escaleert waar we bij staan, het verlies van biodiversiteit op land en de verwoesting van het leven in de oceanen ontwricht de ecosystemen waar we van afhankelijk zijn. Zolang de veehouderij in zijn huidige omvang en vorm blijft bestaan en de aantasting van natuur geen halt wordt toegeroepen, kan op ieder moment een nieuwe pandemie uitbreken. Nederland heeft dringend behoefte aan een kabinet dat de moed opbrengt om de keuzes te maken die nodig zijn om de aarde leefbaar te houden. Om de boel de juiste kant op te laten kantelen. Wanneer dit moment niet benut wordt om de koers te verleggen, het langetermijnperspectief centraal te stellen en de crises te bezweren, zal de ontwrichting die corona veroorzaakt heeft slechts een voorproefje blijken te zijn geweest van wat ons nog te wachten staat.

De veranderingen die nodig zijn om de grote crises van deze tijd op te lossen maken het bovendien extra noodzakelijk dat er een kabinet wordt gevormd waar de Nederlandse bevolking vertrouwen in kan hebben. Het nieuwe kabinet moet geleid worden door een premier die op geloofwaardige wijze Nederland meeneemt in de maatregelen die lange tijd zijn uitgesteld - met alle gevolgen van dien.

Het belang van nieuwe bestuursstijl wordt door mijn fractie volledig erkend, maar die bestuursstijl kan alleen maar belichaamd worden door bestuurders die ook echt handelen naar die nieuwe stijl. Een kabinet zou gevormd moeten worden met partijen die de rechtstaat niet alleen erkennen, maar die de rechtsstaat ook volmondig omarmen. Bij het omarmen van de rechtstaat hoort de erkenning van het parlement als hoogste orgaan. Mijn fractie steunt dan ook uw inspanningen om tot een hoofdlijnenakkoord te komen en de duale verhouding tussen Kamer en kabinet te

**Partij voor
de Dieren**

herstellen. Het beschermen van kwetsbare waarden is voor een rechtvaardige overheid het belangrijkste uitgangspunt. Daar hoort ook het beschermen van de belangen van de dieren bij.

De vijf grootste thema's die voor mijn fractie van belang zijn, zijn niet anders dan mijn de thema's die ik al eerder benoemd heb: een nieuwe pandemie voorkomen, het in samenhang oplossen van de klimaat-, biodiversiteits- en wooncrisis, een rechtvaardig economisch model dat binnen de draagkracht van de aarde blijft, het actief bestrijden van racisme en discriminatie en het bevorderen van maatschappelijke en economische gelijkheid.

Een eerste stap in het bereiken van meerdere van die doelen is een drastische krimp van het aantal dieren in de veehouderij. Wat mijn fractie betreft moet het corona-herstelplan daarin ook voorzien. De wooncrisis valt niet los te zien van de stikstofcrisis. Maatschappelijke en economische gelijkheid betekent niet veel als de kosten voor het bestrijden van de klimaatcrisis komen te liggen bij mensen die weinig tot niets hebben bijgedragen aan het ontstaan van de crisis, terwijl de grote vervuilers, waaronder de fossiele industrie, de dans blijven ontspringen.

Tot slot is mijn fractie zeer verheugd dat u Nationale Ombudsman Reinier van Zutphen heeft uitgenodigd. Zoals wij ook de verkenner hebben geadviseerd, adviseren we u ook om Marjan Minnesma en Johan Vollenbroek te betrekken bij het formatieproces, omdat zij de afgelopen jaren beiden in belangwekkende rechtszaken hebben aangetoond dat de overheid zich niet aan eigen regels en afspraken houdt, en aantoonbare expertise in huis hebben die nodig is om herhaling daarvan op het terrein van klimaat en natuur te voorkomen.

Met vriendelijke groet,

Esther Ouwehand

Den Haag, 21 april 2021

Geachte heer Tjeenk Willink,

Hartelijk dank voor uw notitie ter voorbereiding op de gesprekken met ons als fractievoorzitters. Ik heb die met belangstelling gelezen. Er is werk aan de winkel als het gaat om het aanpakken van de bestuurscultuur, omdat een verbetering van die cultuur medebepalend is voor het vertrouwen dat mensen in de overheid kunnen hebben. Mensen verwachten van ons als politici dat wij de grote problemen van deze tijd aanpakken. De aanpak van klimaatverandering en de toenemende ongelijkheid zijn voor GroenLinks de leidraad voor de komende jaren. De kwaliteit van de afspraken in het regeerakkoord is belangrijker dan het aantal pagina's. Het regeerakkoord moet wat GroenLinks betreft gebaseerd worden op het begrip en de doelen van brede welvaart, waarbij ook indicatoren als welzijn en vertrouwen belangrijke aspecten zijn. Dat brengt ons op de volgende grote uitdagingen:

1. *Duurzaamheid.* Onze economie en onze samenleving staan voor een grote uitdaging. Niet alleen moeten we de klimaatcrisis aanpakken, maar ook is het noodzakelijk dat we fors gaan investeren in natuurbeleid en de aanpak van stikstof. De achteruitgang van de biodiversiteit heeft grote consequenties voor onze leefomgeving, onze gezondheid en onze economische mogelijkheden. We moeten de komende jaren forse stappen zetten naar een duurzame samenleving, waarbij we zowel antwoorden formuleren voor de klimaatcrisis als voor de biodiversiteitscrisis.
2. *Ongelijkheid.* De toenemende ongelijkheid in onze samenleving is onhoudbaar. Niet alleen de ongelijkheid tussen arm en rijk is een groot maatschappelijk probleem, steeds manifester wordt dat jongeren minder kansen hebben dan voorgaande generaties. Die ongelijkheid uit zich in ongelijkheid in inkomen, in vermogen, in kansen in het onderwijs en in kansen op de woningmarkt. Dat vraagt om aanpassing van het belastingstelsel, het toeslagenstelsel en de sociale zekerheid. Het vraagt ook om investeringen in onderwijs en de woningmarkt. Ook op de arbeidsmarkt is sprake van forse ongelijkheid tussen verschillende typen van werknemers, contracten en posities. Veel meer vast werk en voldoende inkomen zouden volgens GroenLinks uitgangspunten moeten zijn voor een herziening van de arbeidsmarkt.

3. *Vertrouwen*. De overheid moet in de dienstverlening aan burgers weer uitgaan van vertrouwen, niet van wantrouwen. Het toeslagenschandaal was extreem, maar ook in andere delen van de publieke sector staat de dienstverlening aan burgers niet meer centraal. Burgers dreigen vermalen te worden door de overheidsbureaucratie en er is sprake van discriminatie en institutioneel racisme. Dat moet radicaal anders. Het is dringend noodzakelijk dat de rechtsbescherming van burgers verbeterd wordt en dat er meer ruimte komt voor maatwerk in de uitvoering. Dat vraagt ook om vertrouwen in de professionals van onze publieke sector.
4. *Corona*. Het herstel van de Coronacrisis is belangrijk op de kortere termijn. Veel banen en bedrijven van ondernemers staan op het spel. Nu het einde van de Coronacrisis lijkt te naderen willen we de samenleving perspectief bieden op het terugkrijgen van onze vrijheid, het zo snel mogelijk heropenen van belangrijke sectoren als het onderwijs, het herstel van onze economische activiteiten en het verbeteren van toegankelijke zorg voor iedereen. Het economisch herstel zal in nauwe en constructieve samenwerking binnen de Europese Unie dienen te gebeuren.
5. *Internationaal*. Ook wereldwijd is ongelijkheid en onrecht toegenomen. Ook hier dient Nederland in de Europese Unie samen te werken om ontspoorde opwarming, extreme armoede en gedwongen migratie internationaal op te lossen. Dat betekent meer kennisoverdracht en financiële steun aan de armste landen, maar ook snelle toegang tot betaalbare vaccins, zodat de pandemie niet voortdurend de kop op kan steken.

U heeft gelijk in uw analyse dat de aanpak van de grote problemen van onze tijd samen moeten gaan met een vernieuwing van de bestuurscultuur. Dat gaat wat mij betreft niet alleen over de omvang van het regeerakkoord, maar breder om het herstel van de balans tussen macht en tegenmacht in onze democratische rechtsstaat. We dienen de uitvoering van beleid en wetgeving serieus te nemen en de zorgen en noden van burgers weer voorop te stellen. Hoe we dat doen, vraagt niet alleen mooie woorden en beloften, maar ook om concrete stappen en voorstellen. Ik kijk uit naar het gesprek.

Hartelijke groet,

Jesse Klaver

Den Haag, 21 april 2021

Geachte heer Tjeenk Willink,

Allereerst wil ik u bedanken voor uw brief en de analyse die u ter voorbereiding heeft verzonden aan de fractievoorzitters. De PvdA-fractie heeft zich vaker uitgesproken voor een formatie langs inhoudelijke lijnen. Dat is nodig, want de coronacrisis maakt duidelijk wat veel mensen al langer voelen. Er is teveel verdeeldheid in ons land. De ongelijkheid tussen mensen is te groot. Goed werk voor een fatsoenlijk salaris, een fijne woning voor een redelijk bedrag, een steuntje in de rug als je het nodig hebt; het is voor teveel Nederlanders onzeker geworden.

Dat moet anders. Herstel van vertrouwen in de overheid is afhankelijk van de zekerheid die geboden wordt bij de oplossing van maatschappelijke problemen. Wat de fractie van de PvdA betreft staan daarom het volgende centraal in de opgaven waar Nederland voor staat:

- *Een eerlijker koers is nodig.* Er worden nu teveel risico's gelegd bij mensen die deze risico's het minst kunnen dragen. Wij willen een andere inrichting van de samenleving en economie waarbij de rekening van de crisis niet bij werkenden, kwetsbaren en jongeren komt te liggen maar bij diegenen die de rekening het beste kunnen dragen: de multinationals, de vermogenden en de vervuilers.
- *Juist bij onzekerheid moet je kunnen rekenen op bescherming.* De verzorgingsstaat moet er zijn voor mensen die haar nodig hebben. De overheid moet weer naast mensen staan en handelen vanuit vertrouwen. Een overheid waarbij weer naar de zorgen van mensen geluisterd wordt en waar mensen terecht kunnen met vragen en zorgen. Waarbij iedereen toegang heeft tot het recht en de rechtsstaat het kwetsbare individu beschermt tegen de macht van grote organisaties. Bescherming is onmogelijk zonder de bestrijding van discriminatie en racisme en een actieve Europese en buitenlandpolitiek.
- *Samenwerking in plaats van concurrentie.* Corona heeft in alle scherpste laten zien dat we op elkaar zijn aangewezen. Samenwerking in de zorg bleek de sleutel om de gevolgen van de corona-pandemie te kunnen opvangen. Wat ons betreft passen we deze les veel breder toe in de publieke sector. Solidariteit is de oplossing in plaats van een probleem. We kiezen voor samenwerking boven concurrentie en voor minder marktwerking in de publieke sector, in het belang van ons allemaal.

Daarbij zien wij de volgende vijf inhoudelijke prioriteiten:

1. *De zekerheid van werk en inkomen.* Wij willen werk beter belonen, de opbrengsten van ons werk eerlijker delen en een inkomen dat niet direct wegvalt bij pech of tegenspoed. Mensen verdienen een fijne oude dag. Het sociaal minimum moet een menswaardig bestaan voor iedereen garanderen en we willen armoede bestrijden.
2. *Een betaalbare woning.* Huizen zijn om in te wonen, niet om te verzamelen. Dat betekent kiezen voor volkshuisvesting, forse investeringen in betaalbare woningen en de aanpak van huishesmelkers;
3. *Goed onderwijs voor alle kinderen.* Kinderen verdienen alle kansen op een mooie toekomst. Investeringen in goed onderwijs en gelijke kansen zijn essentieel, van voorschool tot en met vervolgonderwijs;

4. *De beschikbaarheid en betaalbaarheid van liefdevolle zorg.* Solidariteit tussen rijk en arm en ziek en gezond is essentieel om zorg betaalbaar en beschikbaar te houden voor iedereen;
5. *Een leefbare planeet met bescherming van onze natuur en een schonere energievoorziening.* Een leefbare planeet doorgeven aan onze kinderen lukt alleen als we het samen doen en alle Nederlanders kunnen profiteren van een duurzame toekomst.

Tevens moet de informatiepositie van de Tweede Kamer worden hersteld. Veel maatschappelijke problemen kunnen nu voortduren omdat het parlement niet tijdig en niet volledig wordt geïnformeerd. Problemen in de uitvoering van wet- en regelgeving worden te weinig en te laat gezien, onderkend en opgelost. Om het vertrouwen in de politiek te herstellen, moet de Tweede Kamer haar belangrijke controlerende en wetgevende plicht kunnen uitvoeren. Niet alleen de relatie tussen Kamer en kabinet behoeft verbetering, ook de relatie tussen mensen en overheid dient te worden hersteld. Dat is een grote opdracht. Zoals hierboven ook geschetst is vertrouwen wat ons betreft het uitgangspunt, niet wantrouwen. Mensen moeten bij de overheid terecht kunnen met hun vragen en niet worden verwezen via antwoordapparaten. Fouten moeten kunnen worden hersteld, niet afgestraft.

De coronacrisis maakt deze opdrachten extra urgent. De crisis legt bestaande kwetsbaarheden bloot en vergroot ze uit. Corona betekent naast een gezondheidscrisis, ook een economische crisis en een sociale crisis. Om echt samen door deze periode te komen, moeten deze crises in samenhang en beter worden bestreden. Mede daarom dringen wij al langer aan op een andere strategie in het coronabeleid en meer steun voor Nederlanders in deze moeilijke tijd. Dat kan en moet op de korte termijn door de steunpakketten voor werkenden, zelfstandigen, bedrijven, ondernemers en culturele sector te verlengen en uit te breiden. Door eenzaamheid en sociale ongelijkheid aan te pakken. En door snel te investeren in zorgmedewerkers, zorginstellingen en GGD'en om ook in de toekomst de gevolgen van corona aan te kunnen. Het is aan het demissionaire kabinet en de missionaire Tweede Kamer om dit vorm te geven. Daarnaast moet Nederland ook op de langere termijn herstellen en leren van de lessen van corona, zoals ook hierboven geschetst. Wat de PvdA-fractie betreft zou dit deel uit moeten maken van het verdere formatieproces.

Met vriendelijke groet,

Lilianne Ploumen

Den Haag, 21 april 2021

Geachte heer Tjeenk Willink,

Allereerst wil ik u hartelijk danken voor de uitnodiging voor dit gesprek en uw brief met analyse die u voor dit gesprek heeft verzonden. In ons vorige gesprek spraken we uitgebreid over de prioriteiten van de SP, onze ideeën over eerlijke politiek en onze positie in deze formatie. Dit heb ik toen ook in een brief beschreven en onze positie is daarin onveranderd.

Wij hebben in de eerdere gesprekken aangegeven dat uit de uitslag van de verkiezingen van 17 maart niet is gebleken dat de kiezer massaal de SP een nieuwe regering in heeft gestemd. Ons past op dit moment dan ook bescheidenheid en deelname aan een kabinet ligt voor ons niet voor de hand. Wij zullen derhalve niet meewerken aan een nieuw kabinet waarin de huidige premier zijn bewind kan voortzetten. Ook vandaag blijkt weer dat het liegen gewoon doorgaat. De SP is daarom duidelijk: niet in een kabinet met deze liegende premier.

Eerder stelden wij al dat we het belangrijk vinden dat partijen zich snel duidelijk uitspreken of zij al dan niet willen meewerken aan een nieuw kabinet onder leiding van de huidige premier. En dat de winnaars van de verkiezingen, VVD en D66, snel duidelijkheid verschaffen over hoe ze verder willen met dit formatieproces. We denken ook dat dit de eerste stap is die gezet moet worden om vervolgens te kunnen bepalen hoe verder met deze formatie.

Voor de SP is het belangrijk dat we tot fundamentele veranderingen komen en breken met een systeem dat slechts werkt voor enkelen. We hebben daar in ons vorige gesprek ook uitgebreid over gesproken.

- We stoppen met zaken aan de markt laten die regulering nodig hebben voor ons algemeen belang. We hebben dus ook het lef om zaken van de markt terug te halen. Zaken die iedereen nodig heeft organiseren we voor en door iedereen: wonen, zorg, onderwijs, kinderopvang, infrastructuur, veiligheid.
- We organiseren solidariteit, samenleven kun je niet alleen. Van tweedeling naar samenleving. Zeker als het gaat om zekerheid (AOW, WML, bijstand, studiebeurs), maar ook in het kader van onze volgende generatie: geen roofoverval op onze aarde.
- We pakken de fundamentele ongelijkheid in ons land en het economische systeem aan. Eerlijke verdeling lasten huishoudens en bedrijfsleven zodat we die voorzieningen in ons algemeen belang kunnen betalen. De rekening van de coronacrisis moet betaald worden door de super rijken en de bedrijven die veel winst hebben gemaakt.
- Een eerlijke overheid die je bondgenoot is. Toegang tot kennis, macht en recht: toegang tot de overheid, een plek waar je naartoe kunt en ook geholpen wordt, de telefoon die wordt opgenomen zonder dat iemand een nummer is, toegang tot het recht voor iedereen. Niet vermalen worden tussen algoritmes en systemen, maar menselijk contact voor mensen die klem zitten.

Ik zie uit naar ons gesprek en wens u heel veel succes.

Met vriendelijke groet,

Lilian Marijnissen
Fractievoorzitter SP

Gespreksverslag S. H. Simons, voorzitter van de Bij1 fractie d.d. 20 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de Bij1 fractie aandacht gevraagd voor de volgende punten:

- Het is voor Bij1 lastig om concreet te zijn, omdat Bij1 geen onderdeel was van de vorige Kamer. Voor een "buitenstaander" valt op dat de Kamer onderdeel is geworden van het systeem: het kabinet komt met voorstellen, de Kamer schaaft alleen maar.
- Bij1 ziet niet hoe een verandering in bestuursstijl teweeg kan worden gebracht met dezelfde personen, dat brengt geen cultuurverandering. Bij1 gelooft in schoon schip maken. Dat betekent dat Bij1 niet ziet hoe de persoon Mark Rutte nog minister-president kan zijn, waarbij er natuurlijk wel recht moet worden gedaan aan de verkiezingsuitslag.
- De ondersteuning van de Kamer is een issue, daar mag wat aan gebeuren. De agenda van de Kamer is ook enorm toegenomen en alles is belangrijk. Als éénmans-fractie moet je jezelf in achten splitsen.
- Ook de informatie plicht van het kabinet moet beter. Nu is het zo dat het kabinet iets beslist – bv. rond de fieldlabs - dat laat uitvoeren en dan kun je als Kamer achteraf wat vinden. Om de controlerende taak uit te oefenen loopt de Kamer continu achter de feiten aan en moet informatie uit de krant halen. Dus eerst informeren, dan kan de Kamer controleren. Dat hoeft natuurlijk niet voor elke beslissing, maar wel voor de belangrijke onderwerpen.
- Bij1 kan zich vinden in het proces dat in de notitie van de informateur wordt voorgesteld. Bij1 ziet als centrale opdracht het verkleinen van de kloof, van de tegenstellingen, die is uitvergroot door de pandemie. Dit is bijna 1 op 1 gekoppeld aan het functioneren van de uitvoeringsdiensten zoals het UWV. Het gaat daarbij niet alleen om de economie, maar om het bredere welzijn. Bij1 maakt zich echt zorgen om de tweedeling in de maatschappij, en verwijst daarbij ook naar de stappen die gezet worden naar een testsamenleving.
- Bij1 wil een grotere focus op het faciliteren en ondersteunen van het individu en het helpen van mensen in plaats van het financieren van bedrijven en daarmee het overeind houden van de huidige economie.
- Als mogelijke informateurs voor de volgende fase noemt Bij1 Dhr. Brenninkmeijer en Dhr. Putters. Beiden hebben zowel professioneel als informeel de juiste relatie met de mensen met wie het gesprek gevoerd moet worden, kunnen heel goed duiden wat de uitdagingen zijn en hoe tegenstellingen overbrugd kunnen worden.

Gespreksverslag mw. C.A.M. van der Plas, voorzitter BBB-fractie in de TK, d.d. 20 april 2021

De voorzitter van de BBB-fractie is, gelet op de toelichting van de vorige Voorzitter van de Tweede Kamer op het voorstel inzake de opdracht aan de informateur, verrast door de ontvangst van anderen dan de voorzitters van de fracties in de TK.

Met het voorstel voor een regeerakkoord op hoofdlijnen is de voorzitter van de BBB-fractie het eens. Een nieuwe bestuursstijl moet blijken in de praktijk. Het verdient aanbeveling dat het kabinet de Tweede Kamer over besluiten informeert voorafgaande aan berichtgeving in de media, lekken tegengaat en leden van de Kamer in debatten serieus bejegt.

De voorzitter van de BBB-fractie deelt het uitgangspunt dat de overheid de burgers vertrouwen geeft, ook bij initiatieven van sectoren als de horeca in de pandemie, en wijst op het belang van vakmanschap en kennis bij de ministeries. Zij deelt ook de erkenning van burgerinitiatieven. Daarnaast zijn lokale referenda gewenst, onder meer over de leefomgeving, en een constitutioneel hof.

Wat de thema's betreft ten behoeve van de opdracht voor een volgende informateur die inhoudelijke onderwerpen in kaart brengt, noemt de voorzitter van de BBB-fractie a) de verdeling van de ruimte, met aandacht voor het belang van groene ruimte en sociale binding in dorpen, b) migratie, met een onderscheid tussen verschillende groepen zoals o.a. vluchtelingen die aantoonbaar uit een oorlogsgebied komen of aantoonbaar in hun bestaan of dat van hun gezin ernstig worden bedreigd en gelukszoekers, zonder werk, inkomen of onderdak uit gebieden waar geen oorlog is of waar zij niet in hun bestaan worden bedreigd, ofwel 'veilige landen' c) zorg, met een impuls voor meer bedden, personeel en een langjarige visie op de bestrijding van virussen zoals Covid-19, die een grote maatschappelijke impact hebben d) klimaat, met aandacht voor de verhouding tussen wat Nederland doet en wat er op mondiaal niveau gebeurt en e) aardbevingsschade, met een aparte organisatie hiervoor ("mini"sterie)

Wat het deel van de opdracht over het vertrouwen tussen partijen betreft, is het standpunt van de voorzitter van de BBB-fractie verder ongewijzigd. Zij heeft geen bezwaar tegen deelname van de VVD aan het kabinet, wel tegen een VVD-deelname met Mark Rutte. De voorzitter van de BBB-fractie noemt geen naam voor de volgende informateur.

Gespreksverslag N. L. den Haan, voorzitter 50PLUS-fractie in Tweede Kamer, d.d. 20 april 2021

De voorzitter van de 50PLUS-fractie stemt in met de benadering in de gespreksnotitie voor een regeerakkoord op hoofdlijnen en een nieuwe bestuursstijl.

Wat de onderwerpen betreft met het oog op de opdracht voor een volgende informateur die inhoudelijke thema's inventariseert, noemt de voorzitter van de 50PLUS-fractie naast het herstelbeleid, de democratische rechtsorde en migratie, de vergrijzing als demografische ontwikkeling met de gevolgen hiervan voor pensioenen, de zorg en eenzaamheid (met verwijzing naar het rapport van de TK-themacommissie ouderenbeleid "Lang zullen we leven" (2005)) en het klimaat waarvoor in Europees verband een aanpak moet worden gevonden.

Wat het vertrouwen tussen partijen betreft, verwijst zij naar de inhoud van het gespreksverslag van 8 april jl.

Als mogelijke informateurs voor de volgende ronde noemt zij A. Rinnooy Kan, K. Putters en mw. E. Schippers.

Gespreksverslag F. Azarkan, voorzitter van de Denk fractie in de Tweede Kamer d.d. 20 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de Denk fractie aandacht gevraagd voor de volgende punten:

- De belangrijkste vraag is de vertrouwensvraag tussen partijen onderling en het vertrouwen in Dhr. Rutte. De fractievoorzitter van Denk mist die vraag in de notitie. Het kabinet is gevallen, er is ongekend onrecht aangedaan. Denk kan niet geloofwaardig verder met Dhr. Rutte. Denk wil teruggaan naar de vertrouwensvraag en van andere partijen horen wie met wie kan samenwerken. De vraag over een dik of dun regeerakkoord is niet de kern.
- Vertrouwen van de burger in de overheid is er bij velen wel, maar niet als je een bepaalde achternaam of migranten achtergrond hebt. Het gaat om een groep burgers die kwetsbaar is en het beleid dat deze groep steeds verder marginaliseert, bv. beleid t.a.v. toegang tot het recht (sociale advocatuur). Het gaat ook om de machtspositie van overheidsorganisaties ten opzichte van burgers en om de rol van de politie. Verhalen moeten weer echt gehoord worden, mensen moeten het gevoel hebben dat ze er mogen zijn. De fractievoorzitter van Denk mist de solidariteit, tussen jong en oud, tussen mensen met veel en weinig inkomen. De tweedeling in de samenleving moet overbrugd worden.
- Inhoudelijke prioriteiten voor Denk zijn het herstel uit Corona in brede zin (gezondheid, sociaal-maatschappelijk en economisch) en de afhandeling van de schade in de toelagenaffaire in een breder perspectief, wat betekent dat een brede doorlichting op institutionele vooringenomenheid en discriminatie / racisme nodig is.
- De fractievoorzitter van Denk kan zich vinden in de noties over dualisme en een andere bestuursstijl, maar acht het niet geloofwaardig dat partijen hier echt toe over willen gaan. Een bestuursstijl verandert niet van de ene op de andere dag en een nieuwe bestuursstijl is niet geloofwaardig als het onder Rutte komt.

Gespreksverslag C.G. van der Staaij, voorzitter van de SGP fractie in de Tweede Kamer

d.d. 20 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de SGP fractie aandacht gevraagd voor de volgende punten:

- Regeerakkoord op hoofdlijnen: eens met de uitgangspunten in de notitie. Hierdoor ontstaat meer ruimte voor de Kamer, maar ook voor de regering en vakministers. Het leidt dus op twee manieren tot meer dualisme.
- Dualisme en bestuursstijl: wat de SGP duidelijk aanspreekt zijn de noties over wat de Kamer zelf kan om te verbeteren als instituut, en dat daarbij ook gekeken wordt naar de functies en verantwoordelijkheden als kamerlid. Met een nieuwe Kamer is er ook momentum. De Kamer kan meer gebruik maken van haar instrumenten, bijvoorbeeld meer in commissies behandelen in plaats van plenair, meer ronde tafels, hoorzittingen, etc. Het zou ook goed zijn om de praktijk in ere te herstellen om meer samen te werken als partijen op onderwerpen, en op een technisch onderwerp zoals pensioenen bijvoorbeeld één kamerlid voor meerderen te laten optreden.
- Informatie behoefte: er is frustratie over welke informatie is de goede informatie en is het ook beschikbaar. De informatie huishouding is niet altijd op orde. Je wilt de effecten van wetgeving en beleid echt kunt controleren, maar die informatie ontbreekt soms. Zo is bijvoorbeeld niet goed na te gaan of de extra middelen om de werkdruk onder leraren te verlagen ook daadwerkelijk hebben geleid tot een lagere werkdruk.
- Inhoudelijke prioriteiten / herstelplan: de SGP is nog zoekende naar de juiste route. De fractievoorzitter kan zich ook iets voorstellen bij de route dat het demissionaire kabinet scenario's voorlegt en dilemma's. Het is nuttig om over de inhoud door te spreken, maar tegelijkertijd moet er ook iets van wil zijn om als partij een regering te vormen, alleen met de inhoud kom je er niet. Thema's die voor de SGP van belang zijn, naast de thema's uit de notitie, zijn: immigratie / migratie, natuur- en milieu beleid, leefbaarheid landelijk gebied, energietransitie met draagvlak, veiligheid en defensie (ook als onderdeel van de democratische rechtsstaat) en de bescherming van het gezin en kwetsbaar leven. Dit laatste onderwerp laat zich breder vertalen naar: normen en waarden, hoe gaan we met elkaar om.
- Vertrouwen: dit is gelinkt aan waarden. Voor de SGP kwamen er in het debat voor Pasen twee waarden in het geding: de kamer als tegenmacht, omdat een kritisch kamerlid werd weggezet. Hier kan meer dualisme een oplossing bieden. Ten tweede het omgaan met de waarheid, door de uitspraken die niet bleken te kloppen. Dat raakt ook aan de informatie voorziening en hoe de overheid met de burger omgaat, mede indachtig de toeslagenaffaire. De overheid en partijen moeten uitspraken doen waar je op kunt bouwen.

Gespreksverslag B.J. Eerdmans, voorzitter van de JA21-fractie in de TK, d.d. 20 april 2021

De voorzitter van de JA21-fractie heeft moeite met de wijze waarop de informateur uitvoering heeft gegeven aan zijn opdracht door ook anderen dan de voorzitters van de fracties in de TK te ontvangen en geen prioriteit te geven aan het onderzoek naar het vertrouwen dat in het geding is gekomen bij de (aangenomen) motie van afkeuring en de (verworpen) motie van wantrouwen in het debat van 1 april jl. Verder stelt de voorzitter van de JA21-fractie vast dat de voorzitter van de VVD-fractie een coalitie met JA21 heeft genoemd in zijn brief aan de eerste oud-verkenner en geen contact heeft gezocht met de voorzitter van de JA21-fractie. De volgorde die de informateur heeft aangebracht bij de uitvoering van beide delen van zijn opdracht, is niet de zijne.

De voorzitter van de JA21-fractie brengt geen bezwaren naar voren tegen hetgeen in de gespreksnotitie is opgenomen ten aanzien van een beknopt regeerakkoord en een nieuwe bestuursstijl. Hij memoreert dat de voor hem prioritaire onderwerpen voor een regeerakkoord migratie, klimaat en Europa zijn met dien verstande dat vertrouwen bepalend is. Wat het herstelbeleid betreft, gaat de voorzitter van de JA21-fractie er vanuit dat het demissionaire kabinet de coronacrisis bestrijdt met een nauwe betrokkenheid van de Tweede Kamer en dat dit geen onderwerp voor de formatie is.

Gespreksverslag L.A.J.M. Dassen, voorzitter van de Volt fractie in de Tweede Kamer

d.d. 20 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de Volt fractie aandacht gevraagd voor de volgende onderwerpen:

- **Vertrouwen:** herstel van vertrouwen is een breder vraagstuk dan vertrouwen tussen partijen. Het gaat ook om vertrouwen in instituties en vertrouwen in de overheid. Belangrijk in herstel van vertrouwen is reflectie op je rol, hoe je die invult en de tijdelijkheid daarvan. Volt heeft die reflectie nog niet gezien. Vertrouwen herstel je uiteindelijk door de inhoudelijke vraagstukken op te lossen.
- **Regeerakkoord:** goed om het regeerakkoord aan te vliegen via de inhoud en 4 / 5 grote thema's en vervolgens een proces in 3 stappen. Het risico als je je beperkt tot 4 a 5 onderwerpen is dat het lijkt dat je allerlei onderwerpen uitsluit, ook al is dat niet zo. Veel vraagstukken zijn grensoverschrijdend, dus kunnen niet alleen via binnenlands beleid opgeost worden. Naast een financieel kader kan ook een waarden kader als kapstok dienen, bv. inclusiviteit en het verkleinen van tegenstellingen. Een dergelijk kader biedt houvast.
- **Dualisme / bestuursstijl:** je bent als Kamer de hoogste macht, dus als de Kamer zegt dat het kabinet in bestuursstijl moet veranderen, is de vraag terecht wat de Kamer dan zelf gedaan heeft om dat te bewerkstelligen. De Kamer moet kritisch naar haar eigen functioneren en rol kijken. Er staan bijvoorbeeld nu al meer dan 200 plenaire debatten op de lijst; hoe prioriteer je? Je kunt vergeten waarvoor je het eigenlijk doet. Burger participatie is belangrijk. En een belangrijk onderdeel is het respecteren van onze instituties. Het verschil met een beginnende democratie is dat we in Nederland volwassen instituties hebben, zoals de Ombudsman, het CPB, etc. Neem die serieus.
- **Informatie voorziening:** wees specifiek in wat je vraagt, maar krijg dan ook wat je vraagt, daar horen ook Wob verzoeken bij. Dat deze zwartgelakt zijn, is nog steeds een probleem. Het eerlijke verhaal vertellen is belangrijk, daar heeft de Kamer een rol en het kabinet ook.

Gespreksverslag G.J. Segers, voorzitter ChristenUnie-fractie in TK, d.d. 20 april 2021

De voorzitter van de ChristenUnie-fractie vestigt naar aanleiding van de gespreksnotitie de aandacht op a) het werken aan een dienstbare overheid en een andere, gezonde politieke cultuur b) de vermindering van kloven in de samenleving en c) de opgaven op korte/lange termijn voor het demissionair kabinet resp. de formatie.

In het licht van a) is de voorzitter van de ChristenUnie-fractie voorstander van :

- een beknopter regeerakkoord en meer dualisme (o.a. door beleidsdebatten), met de aantekening, zoals opgenomen in zijn brief van 8 april, dat over gevoelige onderwerpen afspraken tussen de betrokken partijen worden gemaakt;

- een constitutioneel hof;

- verbetering van de uitvoering (dienstbaar, aanspreekbaar, met toezicht en meer middelen).

Wat b) (de vermindering van kloven) betreft, vraagt de voorzitter van de ChristenUnie-fractie aandacht voor de volkshuisvesting, de arbeidsmarkt, belastinghervorming, onderwijs (gelijke kansen), pensioen (jong/oud), stad/platteland.

Ten aanzien van c) ziet de voorzitter van de ChristenUnie-fractie als onderwerpen voor een regeerakkoord het klimaat, reductie van stikstof (incl. betaalbaar wonen en transitie in landbouw), een humaan migratiebeleid, ethische thema's (bescherming kwetsbaar leven, goede zorg), defensie.

Een herstelplan naar aanleiding van de pandemie kan onderwerp zijn van een motie met een opdracht aan het demissionaire kabinet of aan een informateur in afstemming met het kabinet.

De voorzitter van de ChristenUnie-fractie vraagt aandacht voor het voorstel van de coalitie-Y om een rol in de kabinetsformatie.

Ten aanzien van het vertrouwen tussen partijen, wijst hij erop dat verandering van de bestuursstijl en vertrouwen een gezamenlijke opgave van partijen is.

Gespreksverslag E. Ouwehand, voorzitter van de Partij voor de Dieren-fractie in de Tweede Kamer

d.d. 21 april 2021

In het gesprek heeft de fractievoorzitter van de Partij voor de Dieren aandacht gevraagd voor de volgende onderwerpen:

- Regeerakkoord: eens met het voorgestelde proces via open Kamerdebatten in de notitie van de informateur. Het klimaatakkoord bijvoorbeeld is door Nederland ondertekend en is helder. Het is daarom een goed voorstel om een Kamerdebat te voeren over of de moed en bereidheid er is om het klimaatakkoord uit te voeren en wat daar eventueel aan in de weg staat.
- Bestuursstijl: de Partij voor de Dieren onderschrijft de analyse in de notitie van de informateur. Wel plaatst zij een kanttekening bij de passage over de Kamer die steeds meer Kamervragen zou stellen en informatie zou vragen: daarbij kan niet onbenoemd blijven dat het niet of slecht antwoorden door de regering daar een belangrijke rol bij speelt. Niet alleen de verhouding Kamer – kabinet verdient aanpassing, ook op departementen moet een open cultuur zijn om te luisteren naar burgers en signalen serieus te nemen; medewerkers moeten daar de ruimte voor krijgen.
- Inhoudelijke prioriteiten: de fractievoorzitter van de Partij voor de Dieren is het eens met het voorstel voor de volgende fase van de informatie en benadrukt daarbij de lange termijn problemen, met verwijzing naar de brief aan de informateur waarin de prioriteiten van de Partij voor de Dieren benoemd worden. Het gaat uiteindelijk om het lange termijn perspectief.
- Vertrouwensvraag: iedereen kan fouten maken en ministers dus ook. Maar bewindspersonen moeten wel de moed hebben om daar open over te zijn, niet pas als ze onder druk staan en het niet anders kan, maar uit zichzelf. Bewindspersonen moeten dan ook de ruimte en het vertrouwen krijgen om fouten te delen zonder dat ze gelijk worden weggestuurd.

De fractievoorzitter van de Partij voor de Dieren verwijst verder naar haar brief aan de informateur, waarin zij betoogt dat het vanwege de crises waar we voor staan extra noodzakelijk is om een kabinet te vormen waarin de Nederlandse bevolking vertrouwen in kan hebben, met partijen die de rechtsstaat niet alleen erkennen, maar ook volmondig omarmen.

Gespreksverslag T.H.P. Baudet, voorzitter van de FVD-fractie in de TK, d.d. 21 april 2021

De voorzitter van de FVD-fractie herkent in de gespreksnotitie de benadering van de informateur zoals aan de orde gekomen in het vorige gesprek op 9 april. Hij is het daarmee eens maar wijst erop dat het referendum ontbreekt in de gespreksnotitie.

Voor het vertrouwen verwijst de voorzitter van de FVD-fractie naar hetgeen hij hierover in het vorige gesprek heeft gezegd. Wat de grote thema's voor een volgende ronde van de informatie betreft, merkt hij op dat de meeste in de gespreksnotitie genoemde onderwerpen niet overeenkomen met zijn prioriteiten en/of opvattingen.

Gespreksverslag J. F. Klaver, voorzitter van de GroenLinks fractie in de Tweede Kamer d.d. 21 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de GroenLinks fractie aandacht gevraagd voor de volgende onderwerpen:

- **Regeerakkoord:** uiteindelijk gaat het om de kwaliteit. Het aantal pagina's is van ondergeschikt belang. Het gaat om het type regelingen. Een zorg van GroenLinks bij een regeerakkoord op hoofdlijnen blijft: hoe zorg je dat het niet alleen om doelstellingen gaat, bijvoorbeeld op klimaat? Want aan doelstellingen alleen heb je niet genoeg. Je hebt in ieder geval ook genoeg middelen nodig en dus kaders. Het regeerakkoord moet uiteindelijk gebaseerd worden op het begrip en de doelen van brede welvaart.
- **Bestuursstijl:** de passage hierover in de notitie van de informateur kan GroenLinks in grote lijnen steunen. Daarbij gaat het niet alleen om de relatie Kamer kabinet, maar ook breder om het herstel van de balans tussen macht en tegenmacht in de democratische rechtsstaat. Dat betekent ook dat instituten versterkt moeten worden en dat er ruimte voor de uitvoering nodig is. Een andere bestuursstijl heeft bovendien consequenties en vraagt om concrete afspraken. We hebben een andere bestuursstijl nodig om de inhoud aan te pakken; het gaat uiteindelijk om de inhoudelijke vraagstukken.
- **Inhoudelijke prioriteiten:** de fractievoorzitter verwijst voor de inhoudelijk grote uitdagingen voor GroenLinks naar de brief aan de informateur. Daarbij acht hij het analytisch lastig om de verschillende fases zoals in de notitie van de informateur opgenomen te onderscheiden.

Gespreksverslag E.M.J. Ploumen, voorzitter van de PvdA-fractie in de Tweede Kamer, 21 april 2021

De voorzitter van de PvdA-fractie verwijst naar haar brief aan de informateur en het voorstel om de formatie via de inhoud te benaderen. Tot de uitgangspunten voor een regeerakkoord behoren onder meer een eerlijke koers ten aanzien van de verdeling van lasten, een verzorgingsstaat die beschermt, bestrijding van racisme en discriminatie, een actief buitenlands beleid, samenwerking in plaats van concurrentie in de zorg en de publieke sector in het algemeen. Hierbinnen gaat het om een aantal prioriteiten waaronder zekerheid van werk en inkomen, betaalbaarheid van woningen, goed onderwijs, liefdevolle zorg en een leefbare planeet. Verder wijst zij op het belang van de politieke cultuur en bestuurscultuur waarbij herstel van vertrouwen van mensen in de overheid plaatsvindt.

Ten aanzien van het regeerakkoord merkt de voorzitter van de PvdA-fractie verder op dat een beknopt akkoord niet vanzelf leidt tot herstel van vertrouwen maar dat het ook gaat om controle door de Kamer, de houding van het kabinet en vergaande wijzigingen in de uitvoering, een langjarige opgave die veel inzet vraagt. Ten aanzien van het herstelbeleid inzake corona gaat zij er vanuit dat voor de korte termijn het demissionaire kabinet voorstellen doet voor de crisisbeheersing (o.a. steunpakketten, schulden) en de langere termijn van het herstelbeleid met inbegrip van de hiermee verbonden politieke keuzes, behoort tot de formatie. De voorzitter van de PvdA-fractie gaat er vanuit dat op basis van het verslag van een volgende informateur over inhoudelijke onderwerpen een debat plaatsvindt in de Tweede Kamer.

Wat het vertrouwen betreft, stelt zij vast dat na het debat op 1 april jl. de bal bij de heer Rutte ligt. De PvdA-fractie heeft toen niet lichtvaardig besloten tot steun aan de ingediende motie van wantrouwen die bij aanvaarding door de Tweede Kamer geleid zou hebben tot het aftreden van de minister-president.

Gespreksverslag L. M.C. Marijnissen, voorzitter van de SP fractie in de Tweede Kamer

d.d. 21 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de SP fractie aandacht gevraagd voor de volgende onderwerpen:

- **Vertrouwen:** het vertrouwen is er niet beter op geworden na het artikel van RTL Nieuws van vandaag, waaruit blijkt dat de ministerraad bewust informatie heeft achtergehouden en de minister-president weer heeft gelogen. Dit is funest voor het vertrouwen. De zorg van de SP blijft: spreken partijen zich uit over of er vertrouwen is? De SP blijft herhalen dat partijen duidelijkheid moeten geven. De SP steunt de aanpak vanuit de inhoud en dat de Kamer het debat voert over herstelbeleid, maar eerst moet de vraag over vertrouwen worden beantwoord.
- **Inhoudelijke prioriteiten:** met verwijzing naar de brief van de SP aan de informateur noemt de fractievoorzitter: lef durven hebben om marktwerking terug te draaien, solidariteit organiseren, ook tussen generaties, de aanpak van de fundamentele ongelijkheid en een eerlijke overheid.
- **Regeerakkoord en dualisme:** de SP steunt veel uit de notitie van de informateur. Een punt van aandacht is wel de financiële ruimte: als die dichtgetimmerd is, dan is een regeerakkoord op hoofdlijnen eigenlijk een wassen neus. De kern is een eerlijke overheid en eerlijke politiek: als die vraag niet goed wordt beantwoord en informatie wordt achtergehouden dan kun je wel van alles willen in bestuursstijl, maar dat lost het probleem niet op.

Gespreksverslag W. B. Hoekstra, voorzitter van de CDA fractie in de Tweede Kamer

d.d. 21 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de CDA fractie aandacht gevraagd voor de volgende onderwerpen:

- Dualisme: dit moet verbeterd worden en is een manier om de bestuurscultuur te adresseren. Het moet een doorlopende opdracht van de politiek worden, want dit verander je niet van de ene op de andere dag.
- Regeerakkoord: het CDA kan zich vinden in de gedachte van een regeerakkoord op hoofdlijnen, waarbij het aantal onderwerpen wel langer moet zijn dan 4 a 5. Het CDA is niet aan zet, maar belangrijke onderwerpen voor het CDA zijn bijvoorbeeld naast de genoemde thema's in de notitie van de informateur: eerlijke economie, geopolitiek en Europa, defensie, georganiseerde misdaad, de democratische rechtsstaat en nieuw sociaal contract.
- Herstel van vertrouwen: de fractievoorzitter van het CDA acht het van belang dat de twee winnaars van de verkiezingen expliciet zijn, ook naar de buitenwereld toe.
- Herstelbeleid: de fractievoorzitter van het CDA spreekt liever over transitie beleid, waarbij goed moet worden geanalyseerd wat de structurele problemen zijn die door Corona verergerd worden en hoe die opgelost kunnen worden. Deze structurele onderwerpen ziet hij eerder als onderdeel van het regeerakkoord dan van een herstelplan.

Gesprek met G. Wilders, voorzitter van de PVV-fractie in de TK, d.d. 21 april 2021

De voorzitter van de PVV-fractie stelt vast dat de informateur buiten zijn opdracht ging bij het ontvangen van derden en het noemen van onderwerpen voor een regeerakkoord - waaronder een herstelplan, dat al voor de verkiezingen kritiek kreeg, en de inhoud van het slot van de eerste alinea van de laatste paragraaf - in de gespreksnotitie die voorbij gaat aan de positie van de heer Rutte na het debat op 1 april jl. De indruk die wordt gewekt is dat het in de informatie vooral gaat om het winnen van tijd. De opzet van de gespreksnotitie en de hierbij gekozen volgorde werken volgens de voorzitter van de PVV-fractie feitelijk in het voordeel van het aanblijven van de heer Rutte als minister-president terwijl er teveel gebeurd is om dit te aanvaarden.

Wat de passages over een beknopt regeerakkoord en een nieuwe bestuursstijl betreft, merkt de voorzitter van de PVV-fractie op dat daartegen geen bezwaren bestaan maar dat dit niet de aandacht mag afleiden van de hoofdkwestie. Het belangrijkste punt is volgens de voorzitter van de PVV-fractie niet de structuur van bevoegdheden en instrumenten van de Kamer maar het ontbreken van de cultuur in de Kamer om hiervan goed, gezamenlijk en consistent gebruik te maken.

Gespreksverslag S.A.M. Kaag, fractievoorzitter van de D66 fractie in de Tweede Kamer

d.d. 21 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de D66 fractie aandacht gevraagd voor de volgende punten:

- Regeerakkoord: D66 kan zich goed vinden in de door de informateur voorgestelde gefaseerde benadering, waarbij wel gepaste urgentie nodig is. De inhoud moet leidend zijn en onderwerpen kunnen geclusterd worden. Daarbij geldt ook dat rapporten en data van externen zoals de SER of van ambtelijke commissies geaccepteerd en gebruikt moeten worden en dat feiten niet onderhandelbaar zijn. Een regeerakkoord op hoofdlijnen is geen excuus om niets te doen, dus lange termijn doelen moeten worden vertaald in korte termijn stappen. Voor D66 is het van belang om gedetailleerdere afspraken te maken over migratie en asiel.
- Inhoudelijke prioriteiten: D66 ziet vijf grote thema's voor de formatie: i) kansenongelijkheid en sociaal-economisch herstel, ii) stikstof en klimaat, iii) democratische rechtstaat, iv) wonen en ruimtelijke ordening, v) migratie en integratie. Op stikstof en klimaat (Urgenda) liggen rechterlijke uitspraken die juridisch dwingend zijn en dus zo snel mogelijk moeten worden opgepakt. Voor een goede aanpak van de prioriteiten is versterking van de Europese samenwerking noodzakelijk.
- Bestuursstijl / meer dualisme: D66 is het eens met de notitie van de informateur en benadrukt dat de veranderingen moeten worden geconcretiseerd. De Kamer heeft hier ook een opdracht aan zichzelf.
- Vertrouwen: dit zit ook op de inhoud; wat gaan we doen om Nederland vooruit te helpen.

Gespreksverslag M. Rutte, fractievoorzitter van de VVD fractie in de Tweede Kamer

d.d. 21 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de VVD fractie aandacht gevraagd voor de volgende punten:

- **Regeerakkoord:** de VVD kan zich vinden in door de informateur voorgestelde benadering in drie stappen, maar ziet wel een risico dat het proces hierdoor lang duurt.
- **Dualisme / bestuursstijl:** de VVD is het eens met de noodzaak tot verandering en de noties van de informateur. Deze verandering wordt spannend, maar dat is geen reden om het niet te doen.
- **Inhoudelijke prioriteiten:** de fractievoorzitter van de VVD herhaalt de prioriteiten van de VVD uit het eerste gesprek met de informateur: i) herstelbeleid, ii) de brede middenklasse (inclusief positie op de woningmarkt, arbeidsmarkt, onderwijs en fiscaliteit), iii) migratie en veiligheid inclusief defensie, iv) klimaat en stikstof, v) sterke staat.
- **Herstelplan:** de VVD is voorstander van een herstelplan als opdracht voor de volgende informateur, in samenspraak met het demissionaire kabinet.
- **Vertrouwen:** de fractievoorzitter van de VVD heeft nader gereflecteerd op dit thema en zijn rol daarin. Hij is van plan hier ook naar buiten toe meer over te zeggen.

d.d. 13 april 2021

In het gesprek heeft de directeur van het Sociaal- en Cultureel Planbureau aandacht gevraagd voor de volgende punten:

- Wat is momenteel de 'foto' van onze samenleving? Het gaat met velen goed, maar er zijn hardnekkige verschillen in bijvoorbeeld levensverwachting, kansen op werk en onderwijsprestaties. Dit heeft ook gevolgen voor het vertrouwen in de toekomst en in (politieke) instituties. Belangrijke scheidslijnen lopen langs opleidingsniveau, leeftijd en migratieachtergrond. De crisis maakt verschillen deels scherper, deels meer zichtbaar.
- Vertrouwen in de rechtstaat is ook een groot vraagstuk; regels zijn te complex geworden en de sociale basis of norm is zoekgeraakt. De meest kwetsbare mensen zien vaak door de bomen het bos niet meer of worden niet vanuit hun probleem of belang bejegend.
- In de relatie burger – overheid is de overheid te eenzijdig uitgegaan van de zelfredzame burger. Er zit een structureel verschil tussen laag- en hoogopgeleiden in het vertrouwen in de overheid. Internationaal zitten we nog steeds in de top qua vertrouwen in de overheid, maar het is over de tijd wel aan het afnemen.
- Om het vertrouwen van de burger te herstellen, is het onder meer goed om een aantal nieuwe elementen in te brengen, bijvoorbeeld burger fora, en om dit serieus te doen, dus echt inspraak te organiseren en initiatief te waarderen vanuit de burger in plaats van reparatie achteraf. Zeggenschap over nabijheid, bijv. via een referendum, is ook van belang. Daarnaast is een realiteitscheck op de uitvoerbaarheid van beleid, vanuit de bril van burgers, van groot belang voor de vertrouwensrelatie tussen overheid en burgers.
- Er lijkt een groeiende consensus (kijkend naar onder meer adviezen over brede welvaart, verkiezingsprogramma's, sociale partners en internationale afspraken) te streven naar een inclusieve samenleving en duurzame economie met brede welvaart als anker. Economische groei is en blijft daarbij heel belangrijk, maar in verbinding met welbevinden en duurzaamheid. Dat zal voor het lange termijn vertrouwen in economische en politieke instituties (bijv. op de arbeidsmarkt) belangrijk zijn.
- De manier waarop we de crisis uitkomen (ook op terreinen als inclusie en duurzaamheid) heeft invloed op het vertrouwen van burgers. De steunmaatregelen zouden in dat licht meer gericht kunnen of moeten worden op bv. van werk-naar-werk trajecten en kunnen een dwingender karakter krijgen, bv. op klimaatdoelstellingen en nieuwe verdienmodellen. De om- en bijscholing heeft een andere aanpak nodig, vooral voor MBO geschoolden die vaak in tijdelijk of flex werk zitten in crisisgevoelige sectoren. Dat geldt ook voor de begeleiding van mensen met arbeidsbeperkingen in en naar aangepast en beschermt werk.
- De coronacrisis legt het vergrootglas op weeffouten in de economische en maatschappelijke instituties, bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt en in het sociaal domein. Een herstelplan kan zich daarom ook richten op meer structurele wijzigingen, dus het meteen zoeken van verbinding met de hervorming van de arbeidsmarkt (voorstellen Borstlap, WRR, SER, SCP rond werkzekerheid en de kwaliteit van werk) en verbeteringen in het sociaal domein (voorstellen SCP, VNG e.d.).
- Bij het openen van de samenleving speelt een uitruil tussen gezondheids-, sociale, economische en leefbaarheidsargumenten. Het zijn eigenlijk verdelingsvraagstukken, waarbij

de politiek kan besluiten lusten en lasten op verschillende manieren te verdelen, bijvoorbeeld via een profijtbeginself of juist anders. Dat vergt doordenking van wat publieke diensten en goederen zijn en wie daar gebruik van maakt c.q. zou moeten maken.

- De kansenongelijkheid in het onderwijs is al langer een groot vraagstuk en is door de crisis versterkt; de €8,5 miljard die beschikbaar is voor het inhalen van achterstanden kan mogelijk ook hiervoor worden ingezet. Dat gaat deels over bijvoorbeeld cognitieve prestaties, maar ook over sociaal contact en burgerschap. De leerprestaties staan al langer onder druk en de socialisatie functie van het onderwijs is naar de achtergrond geraakt. Bij het inhalen van achterstand en vertraging door de crisis verdient dat meteen aandacht en inzet (bijvoorbeeld investeringen in leerkrachten, bijlessen, verlengde brugjaren, stages).
- Ook de aanpak van de jeugdzorg is urgent. Dit is niet alleen een kwestie van voldoende budget/ financiële middelen voor gemeenten, maar ook van bestuurskracht en samenwerking. De crisis treft jongeren hard en we zien de vraag naar hulp, ook in de specialistische jeugdzorg, toenemen terwijl de problemen al groot waren om de bestaande hulpvraag te beantwoorden. Ook hier is het koppelen van crisisbeleid aan structurele oplossingen belangrijk. De sociale en psychische effecten van de crisis kunnen ook lange tijd voelbaar zijn in sociaal domein sectoren zoals de jeugdzorg.
- Een herstelplan met draagvlak in de bevolking zal ook moeten uitgaan van realiteitszin over het gedrag van mensen en organisaties. Het gebruik van het openbaar vervoer en mantelzorg zullen bijvoorbeeld niet zomaar terug naar normaal gaan; er zijn mogelijk blijvende maatschappelijke effecten (bijvoorbeeld doordat in de periode van het openen van de samenleving en het aanwezig blijven van corona ook de angst voor besmetting een grote rol zal blijven spelen). Dat vraagt ondersteuning (bijvoorbeeld in de mantelzorg), en doordachte maatregelen in de publieke ruimte (lokaal/regionaal), maar ook inzet op ondersteuning van sectoren en bedrijven die aangepast hun werkzaamheden moeten (blijven) doen.
- De directeur van het SCP laat enkele notities achter die de in dit gesprek gedeelde inzichten onderbouwen en door het SCP ook op de site openbaar worden gemaakt. O.a. de notitie *Koersen op de samenleving: maatschappelijke opgaven en kansrijke oplossingen door de bril van burgers bezien*; en het signalement *Democratie en institutioneel vertrouwen*. Zie [Dossier formatie | Sociaal en Cultureel Planbureau \(scp.nl\)](#).

Gespreksverslag R. F.B. van Zutphen, Nationale ombudsman

d.d. 13 april 2021

In het gesprek heeft de Nationale ombudsman aandacht gevraagd voor de volgende punten:

- Vertrouwen overheid-burger komt pas aan de orde als de overheid weer een betrouwbare partner is en dat heeft tijd nodig. 80% van de Nederlandse bevolking heeft vertrouwen in de overheid, het gaat om de 20% die aan de kant staat.
- Het gedrag van gezagsdragers draagt niet altijd bij aan het vertrouwen, het is belangrijk dat de overheid consistent en koersvast is en dit uitlegt.
- Er is meer aandacht nodig voor fundamentele rechten, zeker bij de 20% die aan de kant staat.
- Vaak worden problemen opgelost binnen hetzelfde systeem dat de problemen heeft veroorzaakt (vb. compensatie KOT), dat werkt niet. Het is belangrijk de cirkel te doorbreken.
- Instituties moeten zich meer gaan uiten en meer van zich af gaan bijten. Dat geldt voor de Nationale ombudsman, de Raad van State en de Algemene Rekenkamer, en ook voor uitvoeringsorganisaties. Instituties moeten blijven volhouden in het afgeven van signalen.
- Ambtenaren moeten de relevantie van hun werk weer leren: om wie gaat het, voor wie doen ze het? Er is meer contact met de burger nodig. Het gaat niet om maatwerk, maar om de menselijke maat en daadwerkelijke aandacht voor de individuele mens. Een recht op menselijk contact is nodig.
- De optelsom van decentralisaties en privatiseringen is dat de overheid niet meer gaat over de kwaliteit van de publieke sector (bv. postsector).

Gespreksverslag M. I. Hamer, voorzitter van de Sociaal-Economische Raad (SER)

d.d. 14 april 2021

In het gesprek heeft de voorzitter van de SER aandacht gevraagd voor de volgende punten:

- De coronacrisis legt het vergrootglas op een aantal problemen en op een aantal ambities. Bij de problemen noemt de voorzitter van de SER de tegenstellingen in de arbeidsmarkt en het feit dat Nederland geen goed systeem kent voor van-werk-naar-werk trajecten. Ook de positie van jongeren is een zorg en het sociale domein, wat een heel versnipperd landschap is waarin gemeentes grote financiële problemen hebben en niet volgens dezelfde kaders kunnen werken. Deze onderwerpen moeten nu echt worden opgepakt. Daarbij zou het goed zijn als ook met de jongeren zelf wordt gesproken.
- Ambities die door corona nog meer voor het voetlicht zijn gekomen, zijn onder meer de transities naar het beter benutten van digitalisering en meer duurzaamheid.
- Deze problemen en ambities moeten gezwaluwstaart worden met het corona herstelbeleid, waarbij op de korte termijn het afbouwen van de steunpakketten speelt en de opgave om herstellend uit de crisis te komen; de afbouw van de steunpakketten moet overlopen in investeren in herstel waarbij aansluiting kan worden gevonden in de transities mede vanwege de werkgelegenheid
- De SER heeft daarbij zorgen over het beeld achter de statistieken met betrekking tot de economie en de werkgelegenheid: veel mensen zitten thuis via de NOW, en zullen straks mogelijk toch hun baan kwijtraken. Veel bedrijven hebben een grote schuldenlast. Daarnaast hebben ook bedrijven die geen beperkingen kennen nog steeds gemiddeld 10% omzetverlies, dat is op de lange termijn niet houdbaar.
- We kunnen daarom niet langer wachten met een herstelplan, de urgentie is hoog en de onzekerheid groot. Een dergelijke opdracht kan voor een eerste verkenning aan een demissionair kabinet worden gegeven maar vraagt ook om urgentie in een volgende fase van de formatie. Daarbij is in de praktijk de uitvoerbaarheid wel echt een probleem, vanwege de complexiteit van regelgeving en definities. Ook vragen de knelpunten met de inrichting van de arbeidsmarkt om een oplossing. Hier wordt binnen de SER over gesproken, zodat daarover geadviseerd kan worden.

Gespreksverslag W. Hoekstra, minister van Financiën, W. Koolmees, minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) en B. van t Wout, minister van Economische Zaken en Klimaat (EZK)

d.d. 15 april 2021

De ministers onderscheiden inhoudelijk drie fases:

- i) voorstellen die echt niet kunnen wachten en het demissionaire kabinet oppakt. Hier vallen de steunpakketten en de schuldenproblematiek onder; medio mei zullen de ministers hier een voorstel voor doen aan de Kamer.
- ii) voorstellen die ook niet lang kunnen wachten en afhankelijk van de duur van de formatie eerder aandacht behoeven dan bij het regeerakkoord. Onder deze noemer valt in ieder geval de stikstofcrisis.
- iii) meer fundamentele problemen die in het regeerakkoord en de formatie thuis horen. Hier noemen de ministers onder andere klimaat, arbeidsmarkt, onderwijs en de positie van jongeren.

Gesprek met de vice-president van de Raad van State d.d. 19 april 2021

De vice-president verwijst naar het advies van de Afdeling advisering van heden over het begrotingsbeleid. Hij meent dat het regeerakkoord beknopt kan blijven met een beperkte rol voor het coalitieoverleg.

Ten aanzien van de wetgeving is van belang dat de Tweede Kamer hieraan meer aandacht geeft, bijvoorbeeld door een aparte commissie, meer ondersteuning en aandacht voor de gevolgen voor de uitvoering. De kwaliteit van de wetgeving wordt ook gediend door leden van de Kamer met relevante (bijvoorbeeld juridische) deskundigheid, ervaring hebben in de Kamer en zich richten op deze werkzaamheden, ook als zij daarmee niet in het middelpunt van de dagelijkse belangstelling staan.

De Afdeling advisering kan vaker adviseren over nota's van wijziging en amendementen. Denkbaar is dat de Afdeling ook adviseert over een Staat van de wetgeving, met inbegrip van constitutionele aspecten daarvan.

Ook de Eerste Kamer is voor de versterking van de parlementaire tegenmacht van groot belang, in het bijzonder waar zij zich richt op de kwaliteit van wetgeving en de constitutionele toetsing.

Gespreksverslag president Algemene Rekenkamer, d.d. 19 april 2021

De president van de Algemene Rekenkamer is voorstander van de versterking van het parlementair budgetrecht en ziet daartoe verschillende aangrijpingspunten, zowel in wet- en regelgeving als de ondersteunende rol van de Rekenkamer. Het lijkt hem van belang dat de Tweede Kamer meer tijd en aandacht geeft aan de kwaliteit en uitvoerbaarheid van wet- en regelgeving. Het is van belang bij besluitvorming over uitgaven helder af te bakenen waarvoor publieke middelen zijn bestemd en op welke wijze financiële en niet-financiële informatie het parlement bereikt.